

Төрекүлүлы Нәзір

ЖАТ СӨЗДЕР
туралы

Астана – 2005

ББК 81.2-4я2

T65

Араб графикасынан кириллицаға түсіріп,
кітапшаны баспаға дайындаған, алғы сөзін жазған:

Шерубай Құрманбайұлы

филология ғылымдарының докторы, профессор

T65 Төрекұлұлы Н.

Жат сөздер туралы. Астана, 2006. 72 бет.

ASBN 9965-9809-2-6

Қазақ терминологиясының тарихында өзіндік орны бар Н. Төрекұлұлының «Жат сөздер туралы» деп аталатын бұл шағын еңбегі өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдары 2000 дана таралыммен Кеңес одағы елдерінің кіндік баспасынан Мәскеуде басылып шыққан. Осыдан сексен жылға тарта уақыт бұрын 1926 жылы жарық көрген бұл еңбек қазір өте сирек кездесетін, таптыра бермейтін кітаптар қатарына қосылып отыр.

Қазақ халқының көрнекті қайраткері Н.Төрекұлұлының жазылғанына бір ғасырға жуық уақыт өткеніне қарамастан ғылыми құндылығын жоймаған бұл еңбегі терминология тарихын зерттеушілердің, терминтанушылар мен терминографтардың, тіл мәселесі қызықтыратын көпшілік қауымның қажетіне жарайды деп білеміз.

T 46602000000

ББК 81.2-4я2

00(05)-06

ASBN 9965-9809-2-6

Төрекұлұлы Н. 2006
Құрманбайұлы Ш.

«Жат сөздер» туралы бірер сөз

Тіліміздің ұлттық терминқорын қалыптастыруда тілдік және тілден тыс факторларға байланысты өзге тілдерден дайын атауларды көбірек қабылдап келгеніміз белгілі. Әсіресе, өткен ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап, орыс тіліне негізделген кеңестік терминқор қалыптастыру мақсаты көзделгендіктен, еуропа халықтарының тілдеріндегі атауларды орыс тіліндегі қалпында өзгертпей қабылдап келдік. Жетпіс жылдай осы бағыттан таймағандықтан, термин қабылдау арқылы сыртқы көздің есебінен атаулар қорын қалыптастыру бізде дәстүрге айнала бастады. Алайда осы терминқор қалыптастырудың сыртқы көзін пайдалануда сол отызыншы жылдарға дейін қазақ зиялылары түгелге дерлік басқа пікірде болды. Солардың қатарында жат сөздерді қабылдау, тіліміздің дыбыстық- құрылымдық ерекшеліктеріне сәйкестендіріп жазу туралы сонау жиырмамыншы жылдары-ақ арнайы еңбек жариялаған халқымыздың белгілі қайраткер ұлдарының бірі Нәзір Төрешұлы да бар.

Өткен жылы «Алаш» баспасынан Нәзір мұрасын жинақтап, зерттеп жүрген ғалым, филология ғылымдарының кандидаты Ж.Әлмашұлының құрастыруымен Н. Төрешұловтың екі томдық шығармалар жинағы жарық көрді. Көрнекті қайраткердің соңында

қалдырған мұрасының «шаң басқан архивтерде» елеусіз жата бермей, қалың жұртшылыққа жетіп жатуы – қуанарлық та, құптарлық та іс. Бұл орайда біз де Н.Төреқұлұлының жуырда жарық көрген шығармалар жинағына еңбеген 1926 жылы Мәскеуден басылып шыққан «Жат сөздер туралы» деп аталатын шағын еңбегін араб графикасынан қазіргі жазуымызға аударып, қайта бастырып шығуды жөн көрдік. Өткен ғасырдың сонау жиырмасыншы жылдары қазақ терминологиясы дамуының Байтұрсынов кезеңінде жарық көрген бұл еңбектің терминтану тарихында өзіндік орны бар. Терминологияда күні бүгінге дейін шешімін таппай, ғалымдар тарапынан түрлі әңгіменің арқауы болып жүрген халықаралық терминдер мәселесін осыдан бір ғасырға жуық уақыт бұрын арнайы сөз еткен бұл еңбекте бүгінгі терминологиялық жұмыстарды жүргізу барысында, шет тілдерінен термин қабылдауда назарға алатын құнды пікірлер аз емес.

Н.Төреқұлұлы осы еңбегін жазудағы мақсаты туралы: «Біздің бұл жазудағы тілегіміз: сол жат тілдерден қазақшаға кірген сөздердің өзгеру заңын табу» дей келіп, ол жарыса қолданылып, әр түрлі жазылып жүрген сөздерді бір ізге түсіріп жазу – бір жағынан бүгінгі жазуымызды тәртіпке келтірсе, екінші жағынан, тіліміздің болашақтағы дамуына да үлгі болатынын айтады. Олардың жөнге салған ісінің болашаққа үлгі болып қалыптасып қалатындығы жөніндегі ойын автор өз сөз қолданысында «тілдің келесіде баюына жол тазалау» – деп береді.

Н.Төреқұлұлы қазақтың білімді, зиялы азаматы ретінде шет тілдерінен термин қабылдаудың тілдік заңдылықтарын анықтап, соған сәйкес жазу үлгісін қалыптастыруды өзіне міндет санайды. Өзге тілдерден сөз қабылдамай тұра алмайтындығымызды айта келіп,

ол – «...сертсіз, заңсыз жат сөздерді бос қоя беру де жарамайды, опыр-топыр болып, тіліміздің негізгі заңдылықтарын бұзып, тас-талқанын шығарып жібереді» - дейді.

Автордың бұл ойы да, «Қазақ тіліне кірген жат сөз болса, қазақтың тымағын киген жалпақ қазақ сөзі болып кірсін» - деген ұстанымды да өзімен замандас А.Байтұрсынұлы, Х. Досмұхамедұлы сынды қазақ зиялыларының пікірлерімен үндесіп, сабақтасып жатыр. Олардың барлығы да шет тілдерінің сөздері тіліміздің дыбыстық-құрылымдық заңдылықтарына бағындырылып қабылдануы қажет деген тұжырымға тоқталады.

Мәселені арнайы зерттеген тілші ғаламдардың көрсеткен мәліметтеріне сүйенсек, тіліміздің лексикалық қорының 30 пайыздан астамын араб-парсы сөздері құрайды екен. Бұл тұрғыда Н. Төрешұлы сол жиырмамыншы жылдары-ақ тілімізге енген араб-парсы сөздерінің игерілуін, көптеген нақты мысалдармен көрсетіп берген. Оның тілімізге сіңіп кеткен араб-парсы сөздерінің қалай және қандай өзгерістерге ұшырай отырып қабылданғанын анықтау арқылы өзге тілдердің сөздерін де игерудің жолын табамыз деуі-тіліміздің сол кезеңге дейінгі даму тарихы мен сөз қабылдау тәжірибесіне жіті назар аудара білген зерек зерттеушінің аса байқампаздықпен айтылған, ешқашан құнын жоймайтын құнды пікірі. Зерттеушінің осы ойының бір түйіні ретінде айтылған «Араб-парсы сөздеріне елдің баяғы заманда өзінен пішіп қойған үлгісі жалпы жат сөздердің барлығына жарамаса да, бірсыпырасына жарайды» - деген пікірі қазір де құнын жойған жоқ деп білеміз. Жалпы жиырмамыншы ғасырдың басында қазақ зиялылары көтерген термин мәселелерінің көпшілігі қазірге дейін шешімін таппай, қайтадан күн тәртібіне қойылып жатқан бүгінгі

таңда олардың қай-қайсысының да еңбектерін елеусіз, пікірлерін ескерусіз қалдыруға тиіс емеспіз.

Бұл еңбегінде Нәзір Төрөқұлұлы араб тілін жетік білетін білікті маман ретінде арабтың қай дыбысының қазақтың соған сәйкес келетін (жақын келетін) қандай дыбыстарымен алмастырылғанын, қалай таңбаланғанын немесе кей дыбыстардың мүлде түсіп қалатынын көптеген мысалдармен нақты (сөз басында, ортасында және сөз соңында) көрсетіп берген. Сондай-ақ ол – «Жалғыз-ақ әріп ауыстырумен жат сөз қазақ сөзі болмайды. Қазақ сөзі болып әбден сіңуі үшін сөздің жалпы құрылысы қазақша болуы керек.» - жейді. Зерттеуші араб-парсы сөздерінің ішінде әсіресе жіңішке буынды сөздердің көп өзгеріске ұшырайтынын айта келіп, *بركةكرامت* сияқты сөздердің құрамында өзгертін әріптердің жоқ екендігіне қарамастан, қазақ тіліне кіргенде *береке, керемет* түрінде таңбаланып, адам танымастай өзгеріске ұшырағанын мысалға келтіреді.

Н.Төрөқұлұлы араб тіліндегі фатха, кесре, гамма және тәшдидің біздің тілімізге қалай қабылданғанын да көрсетеді. Мәселен, жіңішке буынды сөздердің құрамындағы фатха тілімізге көбінесе еболып өтетінін көрсететін бірнеше мысалдар келтіреді. Сол сияқты гамманың **ү,ұ,о**болып, кесренің **е,ы,і** болып қабылданатынын да **л,м,н**әріптерінің қатар келмейтінін (тәштид) де көптеген нақты мысалдармен көрсетіп береді.

Автордың «Татарда араб-парсы сөздерін бұзбай алу, айту мінезі бар. Бұл мінез қазаққа жарамайды» дей келіп, татар тілінен бізге де сол сөздерді өзгеріссіз қабылдауға жол беруге болмайды деген пікірі де орынды айтылған.

Кезінде бізге парсы тілінен енген - **кер**, - **паз**, - **стан** сияқты қосымшаларды қазір біз аса жатсына қоймайтынымыз, олардың тілімізге сіңісті болып қалғаны белгілі. Н.Төреқұлұлы бұл қосымшалар «үндестік заңын ойран қылады», сондықтан олардың жалғануы арқылы жасалған *жұмыскер, білімпаз, өнерпаз, әсемпаз, Қазақыстан, Татарыстан* сияқты сөздерді осы қалпында - *ғыш*, - *кіш*, - *шы*, - *ші* сияқты төл жұрнақтарымызбен алмастырып немесе *білім иесі, қазақ елі, татар елі* деп өзгертіп алған дұрыс деп санайды.

«Жат сөздердің» бірінші бөлігі араб-парсы тілінен енген сөздерге арналса, екінші жартысы «Ауропа сөздері» деп аталады. Еуропа сөздері туралы әңгіме бастағанда-ақ автор – «Жалпы құрылысына қарағанда араб-парсы сөздеріне пішкене заңдарымыз ауропа сөздеріне де жарайды десек, үлкен жаңылыс болмайды. Ауропа сөздері араб-парсы сөздеріндей өзгеруге тиіс»- дейді.

Жалпы Ахаң бастаған алаш зиялылары мен нәзір Төреқұлұлының шет тілдерінен термин қабылдауға қатысты көзқарастарында айтарлықтай алшақтық жоқ. Алдымен өз тіліміздің мүмкіндігін пайдалану мен өзге тілдер сөздерінің барлығын да тіліміздің дыбыстық-құрылымдық заңдарына бағындырып қабылдау мәселесінде Н.Төреқұлұлы Қазақстан білім ордасының белгіленген қағидаттарымен, А.Байтұрсынұлы, Х.Досмұхамедұлы, Е.Омарұлы, М.Дулатұлы сияқты ұлт зиялыларының ұстанымдарымен келіседі. «Жат сөздер» авторы ұсынысының білім ордасы бекіткен қағидаттардан негізгі айырмашылығы – ол араб-парсының, түркілердің емес, еуропа тілдерінің сөздеріне басымдық беру қажет деп санайды. Оның себебі бір сөзінде ол «Біздің мәдениет кеңес мәдениетімен бірге кетпек.

Біздің алдымыздағы 50-60 жыл ішінде қазақ баласы орыс мектебін көрмей, жоғары білімді алалмайды (*қазіргіше – ала алмайды*)» деп түсіндірсе, келесі сөзінде «Қазақ тіл жетпеген сөзін Ыстанбол мен Қазаннан іздемей-ақ аурупадан алады. Үйткені қазақ кедей болса, көбінше әзірге мәдениет, технике терминдеріне кедей. Осылай болған соң тілдес елдердің өздері жетпеген терміндерін аурупадан алып отырған шақта «дәлелсіз» тура аурупадан алсақ не болады?!» - дейді.

Н.Төрөкұлұлының еуропа сөздерін делдалсыз-ақ тікелей түпнұсқа тілден ұсынысы дұрыс-ақ. Бірақ бұл мәселе 1924 жылы білім ордасы бекіткен қағидаттардан көрініс тапқан болатын. Елдес Омарұлы сиезде жасаған баяндамасы бойынша қойылған сұрақтарға жауап бергенде: «Түркі халықтарының бәріне ортақ жалпы түрік сөзі болмаса, - түрік халықтарының кез келген біреуінде бар сөзді жақын көрудің қыйсыны болмайды. Қазақта жоқ сөзді басқа түріктерден іздеу керек – деген жобаны: түрік халықтарының бәріне ортақ сөздерден іздеу керек – деп түсіну керек»¹ дейтін түсініктеме берген еді. Оның үстіне сиезде Н.Төрөкұлұлына да баяндаманы талқылауға қатысып, өз пікірін айтқан болатын. Жалпы білімпаздар сиезінің «Иаурыпа қалықтарының бәріне сіңіп кеткен жалпы жұртқа ортақ пән сөздер, қазақ тілінің дыбыстарына келтіріліп, бізге де пән сөз болып алынсын» деген қағидатта бекітуі Н.Төрөкұлұлы ұсынысының алаш зиялылары жасаған қағидаттардан толық көрініс тапқанын көрсетеді.

Н.Төрөкұлұлының М.Дулатұлының тұжырымдамасына қатысты айтқан сыни пікірлері олардың ғылыми көзқарастарының алшақтығынан, ұстанған қағидаттарының бөлектігінен емес, оның

Қазақ білімпаздарының тұңғыш сійезі. Орынбор, 1925. 84-б.

басқа себептері бар екендігі аңғарылып тұр. Жалпы алаш зиялылары белгілеген терминология қалыптастыру қағидаттарының дұрыс жасалғандығына күмән келтіру қиын. Оны білім ордасының жұмысына барынша сын көзбен қарай отырып жазған, жан-жақты білімді қазақ зиялысы Н.Төрекұлұлының осы еңбегіненде көруге болады. Егер 1924 жылы сиез бекіткен қағидаттардың ғылыми негізінің қандай да бір осал тұсын байқағанда, Н.Төрекұлұлы өзіне тән өткір тілімен «тіліп-тіліп» айтқан болар еді.

Кітапшаның «Ауропа сөздері» деп аталған екінші бөлігінде де автор еуропа тілдеріндегі қай дыбыстың қалай өзгертіліп алынуы керектігін немесе араб сөздерін алғандағыдай жолмен қабылдауға болатынын көрсететін мысалдар келтіреді.

Н.Төрекұлұлының бұл еңбегі кірме сөздерді тіліміздің дыбыстық-құрылымдық ерекшеліктерін ескере отырып қабылдау тұрғысынан А.Байтұрсынұлы мен Х. Досмұхамедұлдарының, жалпы алаш зиялыларының көзқарастарымен сәйкесіп жатқан, көп тілді білетін білікті маман ретінде өз тарапынан қосқан нақты ұсыныстары мен тұжырымдары бар, осыдан бір ғасырға жуық уақыт бұрын жазылғанына қарамастан, күні бүгінге дейін құндылығын жоймаған кітап. Кірме терминдерді жазу бізде әлі толық шешімін таппаған, соңғы жылдары мамандар тарапынан жиі сөз болып жүрген мәселе. Бұл мәселені шешу барысында Н.Төрекұлұлының еңбегі ескерусіз қалмайды деп ойлаймыз.

«Еңбекші қазақ» газетінің 1926 жылдың 14 сәуіріндегі санында «Кітап саны» деген айдармен аты-жөнін «Т.» түрінде қысқартып берген азаматтың «Жат сөздерге» жазған рецензиясы жарық көрді. (*Ол пікір кітап соңында беріліп отыр*). Онда пікір білдіруші

Н.Төреқұлұлының кейбір ойларына қатысты сыни пікірлер де айтылумен қатар – «Тегінде Нәзір кітабы қазақ тілін таза сақтауға едеуір шылбырдың ұшын береді. Нәзір қазақ тіліндегі сингармонизм жолын қуаттаушы. Мұндай кітаптар шыға беруіне тілектеспіз» - деп, бұл кітаптың құнды жақтарын айта келіп, сөзін аяқтапты.

Жарық көрген кезде де оң бағасын алған бұл еңбектің, кірме атауларды қабылдау мәселесі әлі шешімін таба қоймаған қазіргі кезеңде де қажетімізге жарайтынына еш күмән келтірмейміз.

Шерубай Құрманбайұлы

филология ғылымдарының докторы, профессор.

Қазақшадағы жат сөздердің өзгерілу заңы

Бері қазақ едік – Тарбағатай, Сырдария – Ертіс арасында жүрген. Жан-жағынан қытай, монғол, араб-парыс, ауропа (орыс) медениеттері қазақтың тіліне, әдетіне, шаруасына тәсір еткен. Бүгінгі тілді алып қарасаң, араб-парыс медениетінің тәсірі күштіреу болып келгендігі сезіледі. Қазақтың Түркістенде, араб-парсы медениетіне көршілес болып отырған деуірі историелізде үлкен із қалдырып кеткен. Әрине, араб-парыс медениетінің күшті тәсір беруіне жаңғыз-ақ «Түркістен деуірі» емес, соңғы 2-3 жүз жылғы историеле орыс империелизмінің қысуы, қазақтың «мұсұлман» жағына пана іздеп қарауы, Түркістеннің керуен, саудасы, Түркістеннің молда, медресесі, күн шығыс тәсірінің күшті болуына бірінші себеп болған.

Тетеміздегі тіл меселесіне келсек, айтылған сол тәсірдің белгілерін тілімізден іздесек те тағы: «араб-парсы күшті» деген ойға келеміз. Қазақтың баяғыдан келе жатқан мақалдары, ауыз әдебиеті, шешендерінің сөздері, ақындарының өлендері... барлығы осы үкімді тура дейді: күн шығыстың тәсірі басқадан күштірек болған.

Біздің бұл жазудағы тілегіміз: сол жат тілдерден қазақшаға кірген сөздердің өзгеру заңын табу, әзіргі келесі әдебиетімізүшін пайдалы да өте керекті бір жұмыс екендігі тақырыпты айтып өтелік, бірінші – әзіргі пайдасы қазақ тілінде шыққан әдебиетті алып қарасаң, тура жазылған бір кітәп, бір жорнал, бір гезіт жоқ. Біреу әлібба, біреу әліб-би, біреу мәселе, біреу меселе, біреу иануар, біреу ғынуар, біреу қазір, біреу кәзір, біреу әзір, біреу қатер, біреу кәтер – деп жазады. Мұндай мысалдар толып жатыр. Мұның қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс, ойлаған жан жоқ. Әдебиетті «тіл» көбейтпей-ақ бір түрге салу, бір жоба тілдің бұзұлмай өсуіне пайдасы бар екендігі анық.

Екінші – тілдің келесіде баюына жол тазалау. Қазақ тілі бұл күнге шейін басқа тілдерден сөз алып келген болса, мұнан былайғы заманда тілімізге тағы жаңа терминдер кірмек. Телегіреп, телепон, радио, темір жол, электр замамында қазақ тілі жаңа тұрмысқа керекті сөздерді тағы алмай тұралмайды. Тілесен де осылай болады, тілемесең де! Дүниеде жалғыз қазақ тілі осы күйге түсіп отырған болса, онда басқа әңгіме болады. Бірақ бұл күйге түсіп отырған жалғыз қазақ тілі емес. Басқа тілдердің тәсірінен құтылған бір тіл жоқ. Неміс, орыс пырансоз... барлығы тілде бір-бірінен бұрыштанып отыр, ал енді «табиғат заңы» осылай болған соң қазақ тілі қалай «аман» қалмақ? Басқа медениетті елдерден «қашып» тіл болмайды. Бірақ сертсіз, заңсыз жат сөздерді бос қоя беру де жарамайды, опыр-топыр болып

тіліміздің негізгі заңдылықтарын бұзып, тас-талқанын шығарып жіберуі де бар.

Біз білген тілдерде жат сөздерге қойылған бөгет емес серт, заңдай қазақ да өз тілінде бір белгілі көше салып қоюы керек. Қазақ тіліне кіретін жат сөз болса, қазақтың тымағын киіп жалпақ қазақ сөзі болып кірсін.

Ал енді «тымақты» қалай пішу керек?-дерсің. Бұл мәселені бірден түгел шешіп болмайды, заманға, тежірибеге байланған бұл мәселені шешем деу жаңылыс: сонда да кісінің міндеті: меселені тәртіпке салып, жол-жоба белгілеп, көптің ортасына салу, қолдан келгенше тілдің бұзылмауын ойлау. Өзір белгіленетін жоба соңынан сыналып, түзетілмек.

Бұл жобаны қандай материелге қарап белгілеу керек? Тілімізге сіңіп кеткен араб-парыс сөздерінен жақсы материал жоқ, осы материелге қарап, мәселенің бір шетін шешесе болар деп шамалаймыз. Араб-праыс сөздеріне елдің баяғы заманда өзінен пішіп қойған үлгісі жалпы жат сөздердің барлығына жарамаса да, бір сыпырасына жарайды. Осының өзі қазақ тілінің пайдасына бірінші адым болып табылады. Сондықтан әңгімені араб-парсы материелінен бастадық. Меселені тез түсіндіру үшін «жат» сөздерді әліп би тәртібімен тізіп өзгеруін көрсетеміз.

Араб-парсы әліп билерінде мынау дыбыс таңбалары бар:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض

ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه ی پ چ ژ گ

Бұларда_ب_پ_ت_ث_ج_ح_خ_د_ذ_ر_ز_س_ش_ص_ض_ط_ظ_ع_غ_ف_ق_ك_ل_م_ن_گ қазақшаға өзгермей кіріп отыр. ا сықылдылары аз болса да өзгертіліп алынған. Әйтпесе: ا орыстың о дыбысына тура келеді. ج ингілізшедегі j сықылды оқылады. ع таңбасын ғ дыбысына тағып жүрміз: و қазақшадағы ұу сықылды оқылады; ی қазақшадағы и орнына жүреді.

Бұлардың ішінен мынаулары шығарылған: ص ذ خ ح ث ژ چ ه ف غ ظ ض

Мұнан басқа қазақтың әзіргі жазу системіне кірмеген фатха, гамма, кесре, сөз ішіндегі «хамза» әңгімесі бар, мұны да тексеру керек болады. Бұл меселені қарап шыққаннан соң ауropa тілдерінен қазақшаға өте бастаған сөздерді қараймыз.

Араб-парыс сөздері қазақшаға кіргенде, қалай өзгерген? Деген сұрауға жауап беру үшін сол сөздерді бірендеп мысалдарымен тізіп шығамыз.

ث- араб дыбысы. Қазақ тіліне кіріп, с болған.

«ثابت» - Сәбит, «اثبات» - ыспат, «مثلا» - меселен, «مثال» - мысал, «مثقال» - мысқал, «ص»(араб) – қазақшаға өтіп, с болады.

«اصل» - асыл, «قصاب» - қасап, «صندوق» - сандық, «صلوات» - салауат.

«ط» - (араб) – қазақшада **д, т** болып жүреді.

«طهارت» - дәрет, «طيار» - даяр, «طلق» - талақ, «طلب» - талап, «خط» - қат, «خطر» - кәтер...

«ض» - (араб) – қазақшаға өтіп, **з** болады.

«قرض» - қарыз, «فرض» - парыз, «ضیاع» - зая, «ضرر» - зарар, «عرض» - арыз, «قضا» - қаза.

«ظ» - (араб) – қазақшада **з** болып жүреді.

«ظالم» - залым, «ظلم» - зұлым, «مظلوم» - мазлұм, «عظمت» - азамат.

«ذ» - (араб) – қазақшада **з** болып жүреді.

«ذاکر» - зәкір, «نذیر» - нәзір, «اذان» - азан, «عذاب» - азап, «عذر» - ғұзыр, «لذت» - леззет.

«ع» - (араб) – қазақшада сөздің басында және аяғында түсіп қалады. Сөздің ортасында келсе, **ғ**-ның міндетін атқарады, иә әйтпесе көбінше мүлде жоғалып кетеді.

«عمل» - амал, «عار» - ар (ұят), «عقل» - ақыл, «عذاب» - азап, «عسکر» - әскер, «عرض» - арыз, «عیال» - әйел, «عظمت» - азамат, «عذاب» - азап, «ملعون» - малғұн, «تعیین» - дайын, «لعنت» - ленет, «ضیاع» - зая, «علی» - әлі, «فعل» - бейіл (мінез), «متاع» - мата.

«غ» - (араб) – қазақшада **қ** болып жүреді.

«غیرت» - қайрат, «غضب» - қазап (ашу).

«ف» - (араб-парсы) – қазақшада **б, п** болып кетеді.

«فعل» - пейіл, «فائدا» - пайда, «فال» - бал, «فرق» - парық (айырма), «فرزند» - перзент, «فیل» - біл, піл, «فرض» - парыз.

«ح» - (араб) – қазақшада жоғалып кетеді. Оның орнын көбірек **а, ұ, е** басады.

«حاكم» - әкім, «حکومت» - үкімет, «حال» - әл, «حساب» - есеп, «حضرت» - әзірет, «محکمه» - мекеме, «حد» - әд, «حرکت» - әрекет, «حلقه» - алқа, «حرام» - арам, «حلال» - алап, «حرف» - әріп (қаріп?), «محمد» - Мәмет (Мұхамбет?), «حسن» - Асан, «حسین» - Үсен (Құсейін?).

«خ» - (араб-парсы) – қазақшада **қ** болып жүреді.

«تخم» - тұқым, «خمار» - құмар, «خط» - қат, «خلق» - қалық, «خانه» - қана, «تخت» - тақ, «بخت» - бақ, «خزینه» - қазына, «خور» - қор, «خوراز» - қораз (әтеш), «خلق» (اخلاق) – құлық (мінез), «خنا» - қына, «خنجر» - қанжар, «مختار» - Мұқтар, «اختیار» - ықтияр, «خدا» - Құдай (тәңірі), «خبر» - қабар.

«ه» - (араб-парсы) – қазақшада көбінше жоғалып кетеді. Қайсы шақта сөздің ортасында келгенде, **ғ, и** болып та жүреді. Сөздің аяғында келсе, жоғалады иә **е** болады.

«هارون» - Арон, «هاشم» - Әшім, «الله» - алда, «هلاک» - әлек, «هر» - әр, «بها» - баға (бәә), «توبه» - тәуба, «هزل» - әзіл, «هنر» - өнер, «مهر» - мейір, «ملهانه» - майана

(айлық ақша), «چهار» - шәр, («چهار طرف» - шартарап), «عهده» - үдде, «وعده» - уәде, «هوس» - әуес, «هوا» - ауа.

«ی» - (араб-парыс) – қазақшада сөз басында келсе, **ж** болып, басқа жерде өзгермей жүреді.

«ياردم» - жәрдем, «يکه» - жеке (дара), «يار» - жар, «يامبی» - жамбы (қытай сөзі).

«ش» - (парсы) – қазақшада **ш** болады.

«چهار» - шәр (шар тарап – төрт жақ), «چله» - шілде, «چای» - шай.

«گ» - (парсы) – сөз басында қазақшада **ш** болып кетеді. Басқа жерде өзгермейді. Өзгергенде де қазақшаның өзінде бар **г - к** (керек - керегін) заңына қарайды.

«گز» - кез, «گوده» - кеуде, «گفتگو» - гәп, кеп (әңгіме), «گدا» - кедей, «گنده» - кенде.

Ал енді мұнда араб-парыс сөздерінің қазақшаға кіргенде жалпы өзгеруі көрсетіледі. Әрине, мұнымен мәселе бітпейді,

«ص ث» - с, «ط» - д, т, «د ض ظ» - з, «ع» - о, ғ, «غ» - қ, «ف» - ф, п, «ح» - а, е, ұ, «ح» - қ, «ه» - о, «ی» - ж, «چ» - ш, «گ» - к дегенімізбен, бұлардың ішінде заңға тура келмейтін бір сыпыра сөздер бар.

Мәселен, «احمد خليل حرمت محمد معلم» сықылдылары әзіргі заманда «заңсыз» өзгеріп жүреді. «احمد» біздің жоғарыда көрсеткен жобаға қарағанда Әмет болса керек еді. Бірақ ешкім олай айтпайды. Акмет иә *Ахмет* дейді.

«خليل» - Қалел, «محمد» - Мұхамбет, «حرمت» - құрмет, «معلم» - мұғаллым делініп жүреді. Біз мұнда айтып өтуіміз керек:

Адам аттарынан басқа жерде ереженің бұзылуына еш бір жол жоқ. «احمد» - *Ақмет* сықылды екінші түрмен айтылмайтұн аттар, әрине, қала береді. «خليل» - *Қалел*, *Қален* күйінше қала берсін. Бірақ «محمد» дың *Мұғамбет* болуына жөн жоқ. *Мәмет* деуге болғанда *Мұхамбеті* аномалия болып қала берсін.

Бұл мысалдардан жалпы нәтиже мынау: әріптердің (*қарінтердің* деу жаңылыс) өзгеріп, қазақшада әр бір белгілі «тымақ» киюін көрсеткенмен, мәселе бітпейді екен. Жалғыз-ақ әріп ауыстыру мен жат сөз қазақ сөзі болмайды. Қазақ сөзі болып әбдан сіңуі үшін сөздің жалпы құрылысы қазақша болуы керек. Мысал үшін «بركة» (**б** фатха, **р** фатха, **к** фатха),

«حکومتکرامت» сықылды сөздерді тексеріп қара.

«کرامتبركة» сөздерінде өзгертүн әріптер мүлде жоқ. Бірақ қазақшаға кіргенде танып болмайтын дәрежеде өзгеріп айтылады: *береке*, *керемет*. *Тахыт* «تخت»сөзінде *x* орнына *к* қойып *тақыт* жазумен бұл қазақ сөзі болып кетпейді.

Хүкімет «حكومت» деген сөзде х әрпінің орнына ү қойғанмен ғана мәселе шешілмейді. Арабшасында біздің ұу-дай оқылатын о орнына ү қойғаннан соң қазақша үкімет жасап біздің тымақты кигізген боласың.

Үстіп жат сөзді алғанда әріп ауыстырумен ғана тоқтамай, жалпы түрінде қазақшаға келтіріп өзгерту керек. Араб-парыс сөздерін алып қарағанда көбірек жіңішке сөздердің мықты өзгергенін көреміз.

(هلاك حكم حاكم كمال كاسه محكمه بركة كرامت كان هوس) сықылды түбінде жіңішке айтылатын сөздердің қазақшасы араб-парсы мың жол ойласа да танымас.

Бірақ (خدا خنجر خضمه خلق خانه خط تخم حمار خلق طرف طلب) сықылды айтылуы жуан я жуанға жақын сөздерді тану жеп-жеңіл, бұлар анау жіңішкелеріне қарағанда аз өзгерген. Әлектің «هلاک» екенін, кереметтің «كرامت» екенін байқамай қалу мүмкін. Бірақ талаптың «طلب» -тан алынғаны, қалықтың «خلق» -тан туғаны айдан анық. Бізге жіңішке сөздердің өзгеру заңын көбірек тексеру сауап болар. Үйткені бұл тексерудің қорытындысын ауропадан келетін сөздерге де пішу керек болады. Ауропа тілдерінде арабтың қ,ғ сықылды әріптері жоқ. Сондықтан ауропа сөздерін де бір заң белгілеп қою үшін қазақ тіліндегі баяғыдан келе жатқан жіңішке жат сөздерді тексеру мәселесі туады. Ал жіңішке жат сөздерді қараймын десең, араб-парсы сөздерінен басқа материал жоқ. Бұл материалды қарап шығып біз мынадай ойға келеміз:

Жіңішке иә жіңішке болып кіретін сөздерде фатхе көбінше е болып өтеді. Сөздің ішіндегі әліп ى әсіресе аяғындағы әліп мүлде жоғалып, сөздің жалпы құрылысына қарай е болып кетеді.

Мысал: «محكمه» - мекеме, «كرامت» - керемет, «كان» - кен (!) «كسب» - кесіп, «كليم» - кілем, «كمال» - кемел, «كاسه» - кәсе, кесе, «كم» - кем, «هلاک» - әлек, «فلاکت» - белекет, «گز» - кез, «گوده» - кеуде, «سلام» - сәлем, «دنیا» - дүние, «شريك» - серік, «نكاح» - неке(!), «آهنگران» - ангрен, «سيل» - сейіл, «ميل» - мейіл, «مهر» - мейір, «سله» - селде, «كريم» - керім, «فعل» - бейіл, «محمد» - Мәмет («محمود» Мамыт болады), «حسين» - Үсен, «حساب» - есеп...

Бұл мысалдардың ішінде бірінші әрпі кісрелі болғандары да бар. Бірақ көбінің бірінші әрпі фатхемен келген. Әсіресе ешбірінің аяғында жіңішке әліп келмегеніне назар салу керек. Көбінде сөздің ішінде келгенде «әліп» те о болып кеткен (سلامكرامت). Бірақ мұны әр уақыт осылай келер екен деп түсінбеу керек. Жіңішке сөздің аяғында еш уақыт әліп (әлібба деп болмайды) келмесе де сөздің басында боуы мүмкін, әсіресе бір-екі буынды сөздерде «هلاک» - әлек, «سلام» - сәлем, «حرکت» - әрекет, «حاکم» - әкім, «تن» - тән, «شان» - сән ... сықылды сөздерге қара. Бірінші буында әліптің болуы мүмкін «حلال» «سلام» сөздерінде ортада әліп бар. Бұл әліп жылжып сөздің бірінші буынына

өтіп кетіп отыр. «*حرکت*» «*تن*» сықылды сөздерде әліп болмаса да тән, әрекет деп қазақ әліп қосып отыр....

«*حال*» «*شان*» сықылды сөздердегі әліп жоғалмай, орнында қалып отыр. Гамма, кесренің өзгеруі өзгертуі жеңіл: гамма **Ұ, Ү, Ө** болып өзгереді.

«*حکومت*» - үкімет, «*حکم*» - үкім, «*عهدہ*» - үдде, «*حسین*» - Үсен, «*خلق*» - құлық, «*تخم*» - тұқым «*هنر*» - өнер.

Кісре **е, ы, і** болып өзгереді.

«*حساب*» - есеп, «*فعل*» - бейіл, «*اختیار*» - ықтияр, «*مهر*» - мейір, «*عزت*» - іззет, «*عبرت*» - ібрет, «*مثال*» - мысал, «*مثقال*» - мысқал «*صفت*» - сыпат...

Тәшдид мәселесі де жеңіл **л, м, н** әріптері қабат келмейді. Қабат келіп қалғанда **л, н**-ның екіншісі **л** болып кетеді. «*منت*», «*سله*», «*ملا*», «*الله*» сықылды сөздер қазақшада Алда, молда, селде, міндет болып айтылады. М-ның екіншісі **б** болады. «*حمال*» амбал болады. Басқасының қабат келуі мүмкін болса да қабаттанудан қашу артық болар. Не болғанда да бұл заң **л** әрпіне қатты қарайды. (21 бет).

Басқа жерде қазақшаға қайшы келетін араб-парыс әріптері, заңдары болмағаннан, сөздің қорытындысына келеміз. Біздің тілімізге соңғы заманда кірген я енді кірейін деген араб-парыс сөздері толып жатыр. Бұл сөздер көбінше «тымақ» кимей кіріп барады. Мұның себептері де бар. Еңірінші себебі: Арқадағы прессе, Арқада қазақ араб-парыс сөзін көбірек татардан үйренеді. *Ғылым, гибрат, гиззат, Құсейін, Ғазыза, ғараб, әлібба...әдабиат, мәданият* деп қазақ тілін бұзу әдеті татардан Арқа қазағына өтіп жалпы қазақ әдебиетіне күйедей жұғып барады.

Бұл әдетті жою керек. Бұл Жараны күйдіріп тастау керек. Татарда араб-парыс сөздерін бұзбай алу, бұзбай айту мінезі бар. Бұл мінез қазаққа жарамайды. Басқаның сөзін бұзбай айтам деп тілінді бұрып жүргенде, өз тіліңнен айрылып қаларсың. Орынбордың көшесінде есіткен «араб» сөзіне сенбей түбін, затын тексеріп қарастыру керек.

Меселенің араб-парыс бөлімін бітіру үшін соңғы заманда кіре бастаған түрлі-түрлі жаңа тума сөздер көбейіп барады. Бұл сөздердің көбі білім ордасы маңайынан таралады. *Жұмыскер, білімпаз, өнерпаз, Қазақыстан, Татарыстан, әсемпаз* сықылды сөздер қазақ тіліне сіңейін деп отыр. Бұл сөздердің қазақ тіліне алынбауы керек. Мұндай сөздер тілді бұзады. Өнерпаз, әсемпаз ... сықылды сөздерді түрінен жаңылыс құрылғанын таныса болады. Жіңішке айтылатын сөздердің аяғында әліп болуы қазақшада жарамайды. Ленинградтағы, әдебиатқа, өнерпазға, өнерпаздағы... деп айту үндестік заңын ойран қылады. Паз – парыстың «*يوختن*» деген сөзінен алынған. *Пісіру* деген сөз. Түбірі – «*پز*» (*په ز*) болады. Сонан «*هنرپز*» *өнерпаз – өнер жасап шығарушы* жасалған. Әзіргі күнде түрік елдері сол қосымшаны өз сөзіне

қосып білім-паз, әсем-паз... жасап жүр. Енді *сарбаз*, *дарбаз* сықылды сөздерге келсек, бұлар да парыс сөздері. **Баз** парыстың «*باختن*» деген сөзінен алынған. Ойнаушы деген сөз. Түбірі баз болады. Сонан парыс *сарбаз* жасаған. *Басы мен ойнаушы; салдат* деген сөз. *Дарбаз* – дар ағашында ойнаушы деген сөз. *Білімпаз, білімпаздар, білімпаздарға, білімпаздардағы ...* деп үндестік заңын ойран қылғанша қазақтың жалпақ бір сөзімен айтқан артық болмай ма?! *Білімпаз* дегеннің орнына *білім иесі, білгіш* деп; *білімпаздар жиылысы* дегеннің орнына *білгіштер жиылысы* иә *білім иелерінің жиылысы* деп айтқан «салмақты» да, тура да болмай ма?! Былай айту арабшада да бар; білім иесі – тіл білгіштері бұл меселені қарастырғанда «иесі» дегеннен де жақсырақ сөз табар. Біздің мұнда ұсынғанымыз көп ұсұныстың тек бірі болар. Біздің айтайын дегеніміз: «паз» қосып сөз жасаудың бұрұс екенін көрсету.

«*Кер*» де парыстың «қар»-дан алынған. *Қар* – іс, жұмыс, еңбек дегені. «*مردکار*» - («мәрдікер» делініп оқылады) дегені *іс адамы* («*مرد*» - адам, «*کار*» - іс). Енді парыстың сөзін орынсыз, мәнсіз *жұмыскер, іскер ...* деп сөз сайын қыстыруда жаңылыс: бізде, жалғыз бізде емес, барлық түрік тілдерінде біреудің кесібін жолын білдірейін дегенде алдыңғы сөзге - жы, шы, шыл қосып сөз жасайды. «*تيمۇرچی*» - «*دمیرچی*» - темірші, «*دکرمنچی*» «*تیگرمنچی*» - тиірменші, «*کتابچی*» «*کتابچی*» - *кітапшы ...* болып келеді. Қазақшадағы **шы, шыл, кер**-дің орнын басуға әбден жарайды. Үстіп тіл тазалығын сақтау керек деген ойды ойлап, *жұмыскер... сықылды сөздерді жұмысшы* деп қазақ сөздеріне жақын келтіру керек деймін. Басқасы даулы болса да, иә басқасын білгіштер қарастыру керек десе де парыстың «**ыстаны**» түкке жарамайды. *Қазақстан, Татарыстан ...* дегеннің орнына қазақ, татар... иә *қазақ елі, татар елі* десе не кетеді? Қазақстан республикесі деп жасама сөз шығару орнына қазақ республикесі десе әр бір жылқышыға да түсініктірек болмай ма? Қашаннан бері сөзді қиын қылып парыстың **ыстанын** тағы әсем болған? Былай *қазақ елі, татар елі* деп айтқанда өлке мәнісін бермей ме? Біздіңше, әдебиет тілі қалың елде бар сөзден пайдаланылып елге жақын болса, тілдің өсуіне, өршуіне тура жол тапқан боламыз. Бар байлықтан пайдаланбау үлкен жаңылыс, бар байлықтан пайдалана білу үлкен өнер.

Ауропа сөздері

Ауропа сөздеріне келгенде де жоғары да көрсетілген өзгеру заңдарын пайдалану керек. Жалпы құрылысына қарағанда араб – парыс сөздеріне пішкен заңдарымыз ауропа сөздеріне де жарайды, десек үлкен жаңылыс болмайды. Ауропа сөздеріне алғанда, қазақ тілінің ыңғайына қарай заң қою керек қой! Жат сөздің қайдан, қайсы елден , қайсы тілден келген болса да, мәселенің ең қиын жері де қазақ тілінің қисынын табу. Жат сөздердің тексерілуі қазақ тілінің қисынын табуға жәрдем береді. Жат сөздер бұл іске үлкен пайда беретүн материел. Бұл себептен біз мұнда жат сөздер мәселесіне үлкен мән беріп қарастырдық. Темемізге келіп, ауропа сөздеріне де араб - парыс қойылған принциптерді қоймақ боламыз. Ауропа сөздері де араб – парыс сөздеріндей өзгеруге тиіс. Бұл да қазақшаға қарай қойылған принцип емес, барлықтілдерде жалпы заң. Пырансоздың «*la station*» деген сөзін түрік «*стасион*» деп орыс *станция* деп, қазақ *ыстанса* деп алып отыр.

Осылай болған соң аударма сөздері де белгілі бір жобамен өзгертіліп алынуы тиіс. Ауропа сөздерінің өзгеруі турасында сөз айтудан бұрын ауропа сөздерінің керек –керек еместігі турасында екі ауыз сөз айтып өту пайдалы болар. Ауропа сөздерінің керек болуы шамалы деген бір сыпыра жұрт бар. Бұлар өздері аз болса да ойлары залалды болған соң олардың жолын тексеру керек. Олардың сөзінің қорытындысы 1924 жылдың жазында Орынборда білім иелерінің жалпы жиналысында Міржақыптың айтқан тезистерінде қарағанды мынау болады: «Біз сөз іздегенде ең алдын қазақшаның өзінен іздейміз. Қазақшада керек мәнге сөз табылмаса бізге жақын тілдес түрік елдерінен іздейміз. Оларда табылмаса, ауропа сөзін аламыз». Бұл тезіске қарсы біз мынау тезісті қоямыз: «Біз термин іздегенде ең әуелі қазақшадан іздейміз. Қазақшада бізге керекті термин табылмаса, бізге жақын тілдес түрік елдерінен (араб-парыс емес) түрікше сөз іздейміз. Онан соң барып ауропасынан аламыз.

Оқушы «Мыналарың не? Тезістрінде не айырма бар?» деп таң қалар. Түйінді шешу үшін ашып айтайық: әзіргі заманда бізге керек болатын сөздерді тілдес түрік тілдерінен тауып болмайды. Мысал үшін бер-екі сөзді жазып көрсетерміз. Міржақыптар қалайша шешер екен?

Татарша	Түрікше	Орысша
Айыраплан (аур)	«طياره» (арабша)	Аэроплан
Промышленност (аур)	«صناعت» (арабша)	Промышленность
Бомба (аур)	Бомба (аур)	Бомба
Командуйши (аур)	Командат (аур)	Командующий

Диктатура (аур)	ар «حاكمیت» Диктатор (ау)	Диктатура
Тиатр (аур)	Тиатр (аур)	Театр
Драма (аур)	Драм (аур)	Драма
Мода (аур)	Мода (аур)	Мода
Афтомобил (аур)	Аутомобил (аур)	Автомобиль
Пидагогике (аур)	Педақозы (аур)	Педагогика
Технике (аур)	Техник (аур)	Техника
Темір иол	«شمندوفر» (аур)	Железная дорога
Істанса (аур)	Стансион	Станция

Міржақыптар айтар: «Ау сен мұнда ауropa мәдениетіне тиісті нәрселерін аттарын келтіргенсің; мұндай нәрселерідңі аттары, әрине, ауropаша болады. Мысал келтірсен, жалпы сөздерден мысал көрсет», -деп Бұл сөздің алдын алу үшін мысалдарды көрсетіміз:

Қазақша	татарша	түрікше	орысша
Сағым (қазақ)	Сераб (араб)	«سراب»Мираж	
Өлең	Шиғр	«شعر»	Стих
Ән	? (парсы)	«اهنك»	Напев
Тілші	Мұхпир (араб)	(араб)«مخبر»	Корресподент
Үстірт	Плато (ауропа)	Плато (ауропа)	Плато
Қортынды	Хулласе	«خلاصه» (араб)	Резюме
Балапан	Құш баласы	(парыс) «مرغچه»	Птенец
Желкен	Парұс	«يلکن» (түрік)	Парус
Сана, ой	Фкр, ой	(араб) «فکر نوى»	Мысль
Сезім	Хис	(араб) «حس»	Чувство
Қара сөз	Неср	(араб) «نثر»	Проза
Көсем	Башлық(татар)	(араб) «رئيس»	Вождь
Шешен	Сөзге ұста	«ناطق خطيب» (араб)	Оратор
Келеке	Күлу (араб)	«مزاح»	Издательство
Ұран	Шиғар	(араб) «شعار»	Боевой клич

Ойға келген мысалдарды жаздық. Осылардың өзінн оқушы Міржақыптың тезісіне үкімін берсін. Былтырғы білім иелері жиылысында да, әзір де де айтамыз: қазақ тілі жетпеген сөзін Ыстанбол мен Қазаннан іздемей-ақ ауropадан алады. Үйткені қазақ тілі кедей болса, көбінше әзіргі мәдениет, текнике терминдеріне кедей. Осылай болған соң тілдес елдердің өздері жетпеген терміндеріне ауropадан алып отырған шақта «дәлелсіз» тура ауropадан алсақ не болады?

Тілдес еледерге барғанда да дәнеме табылмауын біліп, бізде Міржақыптардың тезісін бір аз өзгертіп, тілдес елден түрікше сөз

табылғанда, алсақ алайық деген сөзді қысытырып қойдық. Бірақ біздің біліс ордасының тұтқан саясаты тура емес. Тілдес елдерге барамыз – деп, Орынбордың көшесінде татардан есіткен араб –парыс сөздерін қазақшаға кіргізіп барады. Қай шақта аурупадан «қазақша» сөз тапқан болады («бибауармалдық» дегендей ентернационалды!)

Осыларды көріп отырып орыстың баяғыдағы ысланианшылдрдың жолына түсіп кетпедік деп қорқамыз. Оларда «таиатр» -ды позоришші, калошты «мокростоп» деп айттырғысы келмелі ме?

Біздің де «бибауырамалдық» сықылды сөздеріміз іске аспай, қайта сол сөзді ойлау үшін жұмсалған уақыт, шығару үшін жұмсалған қағаз ортада бекер кетеді. «Бибауырамалдық» сықылды сөздер аурупадан қашу саясатын келек қылудан басқа іске жарамайды. Педагогоике, аутономыйа, астрономыйа, математике, пормұд, текнике, бомба, террор, секретарь, декабір, тебірел сықылды барлық мәдениет дүниесінде жұмсалып жүрген сөздердің орнына «علم» - «تعليم» - «وتربيه» - «اداره» - «مختاریه» - «هيئت علم» - «علم» - «رياضيات» - «دستور»

Жаңылыс болуына екі себеп бар: біздің мәдениет кеңес мәдениетімен кеңес мәдениетімен бірге кетпек. Біздің алдымыздағы 50-60 жыл ішінде қазақ баласы орыс мектебін көрмей, жоғары білімді алалмайды. Қазақ аурупаның өнер, білімін Мәскеу, Берлінсіз үйрене алмайды. Сондықтан «математикенің» риасиат «رياضيات» деп үйренуінен математике деп ұғуы еңбегіне жеңілдік береді. Көбінше араб-парыс сөздері жаңа тума сөзін қазақшаның ыңғайына келетүн пормада бермейді. Мәселен историе —тарик, историе оқытушыны (مواريخ) «مورخ» дейді. Тарих деген сөзді историе деп алсақ, историе оқытушыны историк деу жеп жеңіл. «رياضيات» - математике, «رياضيات شناس» - математик, «هيئت علم» - астрономыйа, «هيئت شناس» - астроном, «علم لسان» - пилologie, «لسان شناس» - пилолог, «حيوانات» - зоologie, «حيوانات شناس» - зоолог, «بين الملل» - ентернатсионал, «بين المللجي» - ентернатсионалис «علم نباتات» - ботанике, «نباتات شناس» - ботаник, «مضحكه» - комедие, «مضحك مضحكه جى» - комик, «فلسفه حكمت» - пилософия, «حكيم فلسوف (فلاسفه)» - философ, пилосоп

Арабта тума сөз жасау заңы қазақшаға еш жақын келмейді. Сондықтан бізде араб сөзінің көбеюінен қазақ тілі байымайды. Жаңа келген араб сөзінен жаңа сөз жасау қазақ тілінде өте қиын. Аурупа сөзін тілгенімізше бұзып, жаңа сөз жасау жеп жеңіл. Оның үстіне тілдес елдерге барғанда араб – парыс сөзінен басқа сөз табалмауымызға көзіміз жеткеннен осы жолды, осы принципті ұсұнып отырмыз. Сөздің қысқасы: білім ордасы аурупа терминдеріне араб –парысқа қарағанда кеңірек жол ашсын. Аурупа терминдеріне кеңірек жол ашылсын дегенде барлық аурупа елдеріне ортақ терминдерді ойлап айтамыз. Әйтпесе Абайдың өлеңдерінде ұшырайтын

каталашка, здрау, мслеиши сықылдарында қазақшаның өзінде де әдемі сөз табылар.

Біздің ойлағанымыз: **ентернационал терминдер, ауропалық ортақ сөздері.** Бөтен елдердің историесінде мұндай тәжірибелер қылынған болса да, біз мәдениеті жас қазақ сол тәжірибеден үлгі алалмай жүрміз. Бұл мәселеде ой, сана бір жерге келіп біріккен жоқ. Жат сөздің өзгеру заңын ойлау – қарастыру былай тұрсын, сол өзгерудің өзін керектігін осы күнге шейін білмеген «білім иелері» бар, былтырғы білім иелері жиналысының төрағаларынан Ешен Әлі (Ешан Ғалі деп жазбай неге атымды бұзұп жазыпсың деп лапылдар жөні бар ғой!) қырғызша әліббесіне берген менің сыныма сен неге қырғыздың (?) «декебір» дейтін сөзін декебір, «сентәбірін» сентебір деп жаңылыстырасың деп дау салған еді.

Ал білім иелерінде төраға салаған кісілерден мұндай жауап алған соң не дерің бар? Қайда барады дейсің! Бәрі бір Ешен –Әлі ағай өзі «жастардың» (жастардың дегенде тағы бір от болады ғой! 20 тиын беріп миық сақалын қыдырып алып, жас атануға болса –мен де жас болмаймын ба?- деп бір мұқатқан еді мені) жолын түбінде қабұл алмай шарасы жоқ қой. Бір –ақ мұндай әңгімелер тіл мәселесінің ең айқын жерлерінде бірлік жоғаны бізге білдіреді; әйтпесе Ешен Әділдердің дауы «арыстан жүрек Ришарддың» Палестінде жүрген заманына жараспаса, 20 –шы жүздің «білім иесіне» жараспайды ғой»!

Ал енді ауропа сөздерін де өзгерту керек дедік. Өзгерткенде араб-парыс сөздерін сөздерін өзгерту жолы бұған да жол болады.

Әрине «ح ص ث ط ظ ذ ض ق غ ع» сықыды арабшадан басқа тілде жоқ таңбалардың өзгерту заңы ауропа сөздеріне жарамайды, араб сөзіне ғана жарайды.

Бірақ «چ خ گ ه ف» сықылдылары ортақ, барлық ауропа тілдерінде ұшырайды. Жоғары да көрсетілген ереже бұларға да жарай береді. Айырмасы аз. Соны да өзгеруін анықтап, белгілеп өту пайдасы аз болмас.

Ph –ф-п (б жарамайды, үйткені билогике деген де сөз бар!)

Физика –физике –пизике, физик –физик-пизик; фильма –фильме –пильме; филология- филологие- пилологие;фирма –фирме, пирме; флот-флот-пылот; фаимлия –фамилие –памиилие.

Сөз басында не согласная алдынада келген г-к болады. Сөз басында қай уақытта ж болады. Газета -газете –гезіт; генерал-женерал-жандарал (түре); Германия- Германие –Кермен елі (Жермен елі деп айтуда дұрыс болар еді.)

Ch-х-қ,к

Михаил –Мекейіл (ميكائيل) ; Макар-Мақар; химия –химие; химик –химик, техника-технике; карандаш –қарандаш.

Һ-х –мүлде жоағлып кетеді де орынан алдыңғы дыбыс жазылады («هوس» әуес болғандай) hegemoH3

Орысшадағы дыбыстардан:

Е қазақшада сөз басында **е,ж.** болып кетеді. **Егорды елдегі қазақ Жегор дейді, Елена -Елена.**

В әзіргі заманда болып жүр. Көбіне памилиеде жазылады. **П** ның тегі **ф** деп едік. Мұның орына мүмкін болған жерде шолақ **у** алынғаны жақсы. Сөз ішінде, екі арасында болады. Қазақстың да құнанып, қуланып -жазуды тезірек тастауына көмек болар еді (*құлану –құлан –ау! деп жазуға көнбес еді*) *базар байу деп жазуға да орын қалмайды. Орыстың памилиесі келгенде Ыстепан Зайсеу (Степан Зайцев) дегенде ешбір залал жоқ.*

Автомобиль –аутамабил, автономия –аутономыйа, автор –аутор, Аврора –аурор; Иван –Ыйбан.

Ц –с (сөз ішінде, памилиеде те болып жазылады)

Станция –ыстанса; Крецер- Крейсер; офицер –апійсер, рецепт –ресепт, Потоцкий –Пототский; Царицын –Сарытсын. Цезар –Сезер; центр –сентір лицерин –кілисерин.

Я сөз басында келгенде **жа** болады: *январь - жануар, Япония –Жапан елі.*

Мұнда баян етілмегені бір түрі орыс не ауропа сөздері келгенде, сөздің қысқаса екі принципті ойлау өзгерту аномалиялар жасаудан мүмкін дәреже қашу; екінші: сөздің жеңілірек, әдемірек айтылуын да ойлау. Памилие да, адам атында, жер, өлке, ел аты да жат сөзде осы заңға қарайды. Бұл сөзді анықтап түсіндіру үшін азғантай мысал көрсетем:

Комитет – камитет

Комиссариат – камисерит

Комиссар –камисер

Коммунист, партия – камүніс партиясы

Коммунист –камүніс

Финляндия -Пинленд

Шотландия –Шотланд

Ленинград –Ленингрэд

Океан – «بحر محیط» ауқионас -океан

Швейцария- (Suisse) –Сүйіс

Америка – Әмерике

Европа – Еуроге –Ауропа

Азия –Asie –Асиа -Азиа

Нью –Йорк – Нұйо иорк

Тегеран «طهران» Тайран

Ангора «انقره» Аңғара
Египет «مصر» Мысыр
Алжир «الجزائر» Жазаир
Түнис «تونس» Түніс
Марокко «المراكشى» Марекеш
Сахара «صحراى كبير» Ұлы Сақара
Гибралтар «جبل الطارق» - жебел тарық
Вавилония - Бабыл
Сирия – Сорие-Сорие
Палестина - Палестин
Румыния – Roumanie –Романие
Румели –Рүм елі
Феодосия – Кепе
Антиохия –Антекие
Мерв – Мароу
Эрзеру –Арзирум
Алеппо –Әлеп
Перекопский перешеек – ор жолы
Абба – Абад «عباس اباد»
Азербайжан «اذرييجان» Азарбайжан
Грузия – Күржі елі
Елизаветград - Елизабитгред
Армения -Ермен елі
Персия – Иран «فارس ايران» парыс, иран
Түркменская республика – Түрікпен республикасы

аяғына дейін деп айтқанда өлке мәнін бермейме? Біздіңше, әдебиет тілі қалың елде бар сөзден пайдаланып елге жақын болса, тілдің өсуіне, өршуіне тура жол тапқан боламыз. Бар байлықтан пайдаланбау үлкен жаңылыс, бар байлықтан пайдалана білу үлкен өнер

Кітап сыны

Төрехұлов Нәзір «Жат сөздер туралы» Кеңес одағындағы елдердің кіндік баспасы. Мәскеу, 1926-жыл Кішкене 36 бет. Нарқы – 25 тиын. Тираж 2000.

Бұл кітапшасында жолдас Нәзір жат сөздердің қазақ тіліне кіргенде, өзінен қалай өзгерілетүнін қарастырады. Әр тілдің өзіне лайықты заңы бар.

Қай тіл болса да, сырттан кірген сөздердің құлағына өз енін салып, өз заңына көндіріп алады. Қазақ тілі де қай елден жат сөз алса да, өз заңына көндіріп алады. «Басқаның ыбадатқанасына барып, өз дінінің намазын оқымайды» деген орыс қалқының мақалы бар. Қазақ тілі де басқадан алған сөздерін өз дініне шоқындырып алады. Қазақ тіліне кірген сөздің ішінде қазақ тілінің заңына шоқынбайтұн сөз болу қиын. Жат сөзді жаңа түскен келіншектей отқа май құйып, бетін ашып, тәжім еттіріп, өз заңына көндіріп алуға қара қалықтың тілі оңтайлы болады. Мысал: арабтың «Мұқамад» деген пайғамбарының аты қазақ тіліне *Мұқанбет*, *Мақан-бет* болып шоқынды. Тіл үнемділікті жаратады. Сондықтан ақырында «Мұқан», «Мақан», «Мақат» болып піштірілді. Арабтың «Ыбыраһым» деген аты қазақ ауылына «Ыбырай» атты келіншек болып түсті. Кішірейіп «Ыбыраш» болды, Семей жақта «Абай» болды. Тағы осылай да осылай. Жат сөзді қазақша шоқындырып алмасак, қазақ тілі бұзылады. «Бір қарын майды бір құмалақ шіріткен» болады. Осы күнгі бірқатар қазақ тілінің заңын білмейтін жазушылар қарындағы майға құмалақ салуға айналып келеді. Әрине, адал майға арам құмалақ салғызбасқа керек. Жат тіл сөзді алғанда отқа май құйып, сәлем еткізіп, қазақ тілінің заңына бағындырып алу керек.

Нәзір жолдас кітапшасында түрлі дәлелдер келтіріп, қазақ тілі жат сөздің құлағына қарай ен салып алатұнын, тілді қалай таза сақтауын түсіндіреді. Кітап дәлелді, түсінікті жаңа дер кезінде жазылған. Қазақ тілін ардақтағысы келген, өз тілін де дұрыстағысы келген адам тіл бетіне секпіл салып, ажарын бұзғысы келмеген адам Нәзір кітабын оқып ойлансын.

Әйтсе де Нәзір кітабындағы кейбір жерлеріне қосыла алмаймыз. Бір жат сөзді әр кім әр түрлі жазатұнын айта келіп, Нәзір: «Мұның қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс ойлаған жан жоқ», - дейді. Бұл дұрыс емес. Қалелдің сингармонизм заңын жазған кітабы 24-жылы шыққан. Тіл тазалығы жайында түрлі шазеттерде түрлі мақалалар жазылып келді: кітап імләсінің кейбір жерлері өзіне-өзі қарсы. Мысал: материал, тежірибе, тәсір (әсер орнына), телепон, радио, үкімет, жапон деген сияқтылар. О мен ұ қазақ сөзінің тек алдыңғы буынында келеді. Онда тілипан, радый, үкімет, жапан болады ғой. Онан соң тежірибе деген соң Нәзірге материел деу керек. «Саңырау құлақ болсаң, дорбадан қашып құтылмассың» деген орыс мақалы бар. Жат сөзді қазақша шоқындырған соң бәріне бірдей қарау сауап, қаріпті әріп деуде Нәзірдікі жөн.: қазақ солай дейді. Мұнан былай барлық сөзге Нәзір әріп сықылды қарар деп сенеміз. Нәзірдің ыстан-ды сауырлағанына да қосыла алмаймыз. Ыстан басына тымақ киіп, көзін алдақашан қитарландырып алған. Паз, кер сияқты өгейлігі білініп тұрған жұрнақтарды қақпайлағанына қой демейміз. Ол жөн де болар.

Тегінде Нәзір кітабы қазақ тілін таза сақтауға едеуір шылбырдың ұшын береді. Нәзір қазақ тіліндегі сингармонизм жолын қуаттаушы жазушы. Мұндай кітаптар шыға беруіне тілектеспіз.

Кітап әріп, қағазы тәуір. Каректуре жаңылысы мол екі табақтық 2 мың басылған сүгіретсіз кітапшаға 25 тиын қымбаттау.

Т.

«Еңбекші қазақ» 1926. 14 апрель.

جەر جوزئئئک ەكبەکشئلەرى بئرئگئکدەر!

توره قولولى نازئر

جات سوزده ر

تورالی

که که س ودا عئنداعی هله ردئک باسباسی

ماسکه و 1926 جنل

جه ر جوزئننک هکبهکشئه ری بئرئگئکدهر

توره قولولی نازئر

جات سوزده ر

تۇرالى

كەكەس وداعئنداعى ەلدە ردئك باسباسى

ماسكە و 1926 جئل

قازاقشاداعى جات سوزدەردئك وزگە رىلو زاگى.

باياعى زاماننان بەرى قازاق ەدىل – تارباعاتاي، سرداريا، ەرتس اراسندا جورگەن.
جان جاعننان قىتاي مونعول، اراب پارس، اۋروپا (ورس) مەدەنىيەتتەرى قازاقتك تىلنە،
ادەتتە، شارىواسنا تأسىر ەتكەن. بۇگۇنگى تىلدى الب قاراساڭ، اراب - پارس مەدە

نېيەتنىڭ تاسىرى كۆشتىرەك بولۇپ كەلگەندىكى سەزىلە دى. قازاقتىڭ تۈركىستە نە، اراب - پارس مەدەنىيەتنە كورشىلەش بولۇپ وتىرغان دەۋىرى بېستورىيەمىزدە ۈلكەن ئز قالدېرىپ كەتكەن. ارېنە، اراب - پارس مەدەنىيەتنىڭ كۈشتى تاسىر بېرىۋىنە جاڭغىزاق "تۈركىستە ن دەۋىرى" مەس، سوڭى 2-3 جۇز جىلغى بېستورىيە دە ورس بېمبەرىيە لىزىمىنىڭ قىسۋى، قازاقتىڭ "مۇسۇلمان" جاعىنا پانا نىزدەپ قاراۋى، تۈركىستەننىڭ كەرۋەن، ساۋداسى، تۈركىستە ننىڭ مولدا، مەدرەسەسى، كۈن شىعەس تاسىرنىڭ كۈشتى بولۇپنا بىرنىشى سەبەب بولغان.

تەمەمىزدەگى تىل مەسەلەسىنە كەلسەك، ايتىلغان سول تاسىردىڭ بەلگىلەرىن تىلىمىزدەن نىزدەسەك دە تاغى: اراب - پارس كۈشتى "دەگەن وىعا كەلمىز. قازاقتىڭ باياعدان كەلە جاتقان ماقالدارى، اۋىز ادەبىيەتى، شەشەندەرنىڭ سوزدەرى، اقىندارنىڭ ولەڭدەرى..... بارلىغى وسى ۈكىمدى تۇۋرا دەيدى: كۈن شىعەستىڭ تاسىرى باسقاندا كۆشتىرەك بولغان.

بىزدىڭ بۇل جازبوداغى تىلەڭمىز سول جات تىلدەردەن قازاقشاعا كىرگەن سوزدەردىڭ وزگەرىپ زاكىن تابىو. وىلاماعان كىسى ايتار: بۇل زاكىن نە كەرەگى بار دەدى؟ - دەپ. سوندىقتان مەسەلەنى اشو الدىنان ەكى اۋىز سوز وزگەرىپ زاڭىن تابىو، ازىرگى، كەلەسى ادەبىيەتمىز وشون پايدالى دا وتە كەرەكتى بىر جۇمىس مەكەندىگى تاقىرىبتى ايتىپ وتەلىك، بىرنىشى - ازىرگى پايداسى قازاق تىلىندە شىققان ادەبىيەتنى اللب قاراساڭ، تۇۋرا جازىلغان بىر كىتەپ بىر جورنال، بىر كەزىت جوق. بىرەۋ الىبا، بىرەۋ الىبەبى؛ بىرەۋ ماسە لە؛ بىرەۋ مەسەلە. بىرەۋيانوار بىرەۋ عنوار؛ بىرەۋ قازىر، بىرەۋ كازىر؛ بىرەۋ ازىر، بىرەۋ قاتەر، بىرەۋ كاتەر - دە ب جازادى. مۇنداي مىسالدار تولۇپ جاتىر. مۇنىڭ قايسىسى دۇرس، قايسىسى بۇرس، وىلاغان جان جوق، ادە بىيە تە "تىل" كۈبە يتبە ي- اق بىر تۇرگە سالو، بىر جوبا قويۇپ تىلدىڭ بۇزۇلماي وسونىنە پايداسى بار ە كە ندىگى انىق.

ەكىنشى - تىلدىڭ كە لە سدە بايۋىنا جول تازالاۋ. قازاق تىلى بۇل كۈنگە شەيىن باسقا تىلدەردەن سۇز اللب كەلگەن بولسا مۇنان بىلايغى زاماندا تىلىمىزگە تاغى جاڭا تەرمىنىدەر كىرمەك. تەلەڭرەپ، تەلەپون، رادىيو، تەمىر جول، ەلەكتىر زامانىدا قازاق تىلى جاڭا تۇرمىسقا كەرەكتى سوزدەردى تاغى الماي تۇرالمادى. تىلەسەڭ دە وسلاي بولادى، تىلەمەسەڭ دە! دۇنيە دە جالغىز قازاق تىلى وسى كۈيگە تۇسىپ وتىرغان بولسا، وندا باسقا اڭگىمە بولادى. بىراق بۇل كۈيگە تۇسىپ وتىرغان جالغىز قازاق تىلى مەس. باسقا تىلدەردىڭ تاسىرىنەن قۇتىلغان بىر تىل جوق. نەمىس، ورس، پىرانسوز..... بارلىغى تىلدە بىر بىرىنەن بۇرىشتانىپ وتىر، ال ەندى "تابىعات زاڭى" وسلاي بولغان سوڭ قازاق تىلى قالاي "امان" قالماق؟ باسقا مەدەنىيەتنى ەلدەردەن "قاشىپ" تىل بايىمايدى. بىراق سەرتسىز، زاڭسىز جات سوزدەردى بوس قويا بەرىۋە جارامايدى؛ وپىر- توپىر بولۇپ تىلىمىزدىڭ نەگىزگى زاڭدارىن بۇزىپ تاس تالقانىن شىعارىپ جىبەرىۋى دە بار. بىز بىلگەن تىلدەردە جات سوزدەرگە قويىلغان بوگەت مەس سەرت، زاڭداي قازاقدا ۇز تىلىندە بىر بەلگىلى كۈشە سالىپ قويۇۋى

كەرەك. قازاق تىلىنە كىرەتۇن جات سۆز بولسا قازاقتىك تىماغىن كىيىپ جالپاق قازاق سۆزى بولسۇن كىرسىن.

ال ەندى "تىماقتى" قالاي پىشىو كەرەك؟ – دەرسىك. بۇل مەسىلەنى بىردەن تۇگەل شەشىب بولمايدى، زامانعا، تەجرىبە گە بايلانغان بۇل مەسىلەنى شەشەم دەۋ جاگلىس: سوندا كىسىنىك مىندەتى: مەسىلەنى تارتىبكە سالىب، جول – جوبا بەلگىلەپ كوتىتك ورتاسىنا سالىو، قولدان كەلگەنشە تىلدىك بۇزىلماۋىن ويلاۋ. ازىر بەلگىلەنەتۇن جوبا سوگىنان سىنالىب تۇزەلمەك، تۇزەتمەك.

بۇل جوبانى قانداي ماتەرىيىلگە قاراب بەلگىلەۋ كەرەك؟ تىلىمىزگە سىگىب كەتكەن اراب - پارىس سوزدەرىنەن جاقسى ماتەرىيال جوق، وسى ماتەرىيالگە قاراب مەسىلەنىك بىر شەتن شەشەسە بولار دەپ شامالايىمىز. اراب پارىس سوزدەرىنە ەلدىك باياعى زاماندا وزىنەن پىشىب قويغان ۇلگىسى جالپى جات سوزدەردىك بارلىغىنا جاراماسادا بىر سىبىراسىنا جارايىدى. وسىنىك ۇزى قازاق تىلىنىك پايداسىنا بىرىنشى ادىم بولسۇن تابىلادى. سوندىق اگىمەنى اراب - پارىس ماتەرىيەلىنەن باستادىق. مەسىلەنى تەز تۇسىندىرىو ۇشۇن "جات" سوزدەردى ۇلىب بىي تارتىبى مەن تىزىب وزگەرىو بىن كورسەتمەن.

اراب - پارىس ۇلىب – بىيەرىندە مىناۋ دىبىس تاگىبالار بار:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه ي پ چ ژ گ.
بۇلاردان: ب پ ت د ر ز س ش ق ك ل م ن گ قازاقشاعا وزگەرمەي كىرىب وتىر. "ا ج ع و ي" سىقىلدىلارى از بولسادا وزگەرتىلىب الىنعان. ايتبەسە: ا = ورسىتىك ۋ دىبىسنا تۇورا كەلەدى؛ ج = بىنگىلىز شەدەگى ز سىقىلدى وقلادى؛ ع تاگىباسىن غ دىبىسنا تاعىب جۇرمىز؛ و = قازاقشاداعى ۇ سىقىلدى وقلادى؛ ي = قازاقشاداعى ي ورنىنا جۇرەدى.

بۇلاردىك شىنەن مىناۋلارى شىعارلىعان: ث ح خ ذ ص ض ط ظ غ ف ه چ ژ.

مۇنان باسقا قازاقتىك ازىرگى جازبو سىستەمىنە كىرمەگەن "قىتچە، ظمە، كىرە"، سۆز شىندەگى "ھمزە" اگىمەسى بار، مۇنى دا تەكسەرىو كەرەك بولادى. بۇل مەسىلەنى قاراب شىققانىن سوڭ اۋروپا تىلدەرىنەن قازاقشاعا وتە باستاعان سوزدەردى قارايمىز.

اراب - پارىس سوزدەرى قازاقشاعا كىرگەندە قالاي وزگەرگەن؟ دەگەن سۇراۋعا جاۋاب بەرىو ۇشۇن سول سوزدەردى بىرەندەب مىسالدارى مەن تىزىب شىعامىز.

ث – اراب دىبىسى. قازاق تىلىنە كىرىب "س" بولعان.

ثابت = سابت، اثبات = سبات؛ مثلاً = مەسىلەن، مثال = مىسال، مثقال = مىسقال.

ص – (اراب) قازاقشاعا ۇتىب س بولادى.

اصل = اسىل؛ قصاب = قاساب؛ صندوق = ساندىق؛ صلوات = سالوات.

ط – (اراب) قازاقشادا "د - ت" بولسب جورهدى.
طهارت = دارهت؛ طيار = دايار؛ طلق = تالاق؛ طلب = تالاب؛ خط = قات؛ خطر =
كاتهر.....

ض – (اراب) قازاقشادا وُتسب "ز" بولادى.
قرض = قارىز؛ فرض = بارىز؛ ضياع = زايا؛ ضرر = زارار. عرض = اريز؛ قضا
= قازا.

ظ – (اراب) قازاقشادا "ز" بولسب جورهدى.
ظالم = زالم؛ ظلم = زولم؛ مظلوم = ماولوم؛ عظمت = ازامات.
ذ – (اراب) قازاقشادا "ز" بولسب جورهدى.
ذاكر = زاكر؛ نذير = نازير؛ اذان = ازان؛ عذاب = ازاب؛ عذر = عوزير؛ لذت =
لهزمت.

ع – (اراب) قازاقشادا، سوزديك باسندا جأنا اياعنندا تۇسب قالادى، سوزديك
ورتاسندا كهلسه "غ" نيك مندهتن اتقارادى يا ايتبه سه كوبنشيه مؤلده جو عاللب كهتهدى.
عمل = امال؛ عار = ار (ؤيات)؛ عقل = اقل؛ عذاب = ازاب؛ عسكر = اسكهر؛
عرض = اريز؛ عيال = ايئل؛ عظمت = ازامات؛ عذاب = ازاب؛ ملعون = مالعون؛ تعيين =
دايين؛ لعنت = نهلهت؛ ضياع = زايا؛ على = ألى؛ فعل = بهيئل (منه ز)؛ متاع = ماتا.
غ – (اراب) قازاقشادا "ق" بولسب جورهدى.

غيرت = قايرات؛ غضب = قازاب؛ (اشبو)
ف – (اراب - پارس) قازاقشادا "ب، پ" بولسب كهتهدى.
فعل = بهيئل؛ فائده = بايدا؛ فال = بال؛ فرق = پاربق (ايرما)؛ فرزند = پهرزنت؛
فيل = بئل - پئل؛ فرض = پارىز.

ح – (اراب) قازاقشادا جو عاللب كهتهدى. ونك ورنين كوبرهك "ا، و، ه" باسادى.
حاكم = اكيم؛ حكومت = وكومت؛ حال = أل؛ حساب = هسهب؛ حضرت = ازبرهت؛
محكمه = مهكهمه؛ حد = أد؛ حركت = ارهكمت؛ حلقه = القاه؛ حرام = ارام؛ حلال = الال؛
حرف = أربب (قارب)؛ محمد = مامهت (مؤغامبه ت؟)؛ حسن = اسان؛ حسين = وسهن
(قوسهين؟).

خ – (اراب - پارس) قازاقشادا "ق" بولسب جورهدى.
تخم = توقم؛ خمار = قومار؛ خط = قات؛ خلق = قالىق؛ خانه = قانا؛ تخت = تاق؛
بخت = باق؛ خزينه = قازنا؛ خور = قور؛ خوراز = قوراز (اتهش)؛ خلق (اخلاق) = قولق
(منه ز)؛ خنا = قننا؛ خنجر = قانجار؛ مختار = مؤقتار؛ اختيار = بقتيار؛ خدا = قوداي
(تأگرى)؛ خبر = قابار.

ه – (اراب - پارس) قازاقشادا كوبنشيه جو عاللب كهتهدى قايسى شاقتا سوزديك
ورتاسندا كهلگهنده "ع" "ي" بولسب دا جورهدى؛ سوزديك اياعنندا كهلسه جو عاللادى يا "ه"
بولادى.

ھارون = ارۇن؛ ھاشم = أشم؛ الله = الدا؛ ھلاك = الھك؛ ھر = أر؛ بها = باعا (بأ)؛
توبه = تاؤبا؛ ھزل = أزل؛ ھنر = ونەر؛ مھر = مھير؛ ماھانہ = مايانا (ايلق اقسا)؛ چھار
= شأر (چھار طرف = شأر تاراب)؛ عھدہ = وُدده؛ وعدہ = وادہ؛ ھوس = اؤھس؛ ھوا = اؤا.
ی - (اراب - پارس) قازاقشادا سۆز باسندا كھلسہ ج بولس باسقا جھردہ وزگھرمھي
جۇرھدى.

ياردہ م = جار دہ م؛ يکھ = جھ کھ (دارا)؛ يار = جار؛ يامبى = جامبى (قنتاي سۆزى).
چ - (پارس) قازاقشادا "ش" بولادى.

چھار = شأر (شأر تاراب = تۇرت جاق)؛ چلہ = شلدہ؛ چاى = شاي.
گ - (پارس) سۆز باسندا قازاقشادا "ك" بولس كھتھدى. باسقا جھردہ
وزگھرمھيدى، وزگھرگھندہ دھ قازاقشانك وزيندہ بار "ك - گ" (كھرھك - كھرھگن...)
زاگنا قارايدى.

گز = كھز؛ گودہ = كھؤدہ؛ گھتگو - گاپ = كھپ (اگگمہ)؛ گدا = كھدھي؛ گندہ =
كھندہ.

ال ھندى مۇندا اراب - پارس سوزدھرينك قازاقشاعا كىرگھندہ جالپى وزگھربوى
كورسھتلىدى. اربينہ، مۇنى مھ ن مھسھلہ بىتبھيدى. ث، ص = س؛ ط = د، ت؛ ذ، ض، ظ =
ز؛ ع = 0، غ؛ ى = ج؛ چ = ش؛ گ = ك دھگھنمىزبھن بۇلاردىك شىندہ زاگعا تۇورا
كھلمھيتۇن بئر سببرا سوزدھر بار.

مھسھلھن: "احمد، خليل، حرمت، محمد، معلم" سىقىلدىلارى ازىرگى زاماندا
"زاگسىز" وزگھربى جۇرھدى. "احمد" بىزدىك جوعارىدا كورسھتكھن جوباعا قاراعاندا "
امھت" بولسا كھرھك ھدى. بئراق ھش كھم ولاي ايتبايدى. اقمھت يا اخمھت دھيدى. خليل -
قالھل؛ محمد - مۇعامبھت؛ حرمت - قۇرمھت؛ معلم - مۇعاللیم دھلنىب جۇرھدى. بىز مۇندا
ايتىب وۇتوبمىز كھرھك:

ادام اتتارينان باسقا جھردہ مرمجھنىك بۇزۇلۇونا ھش بئر جول جوق. احمد = اقمھت
سىقىلدى مكنشى تۇرمھن ايتىلمايۇن اتتار اربينہ قالا بھرھدى. "خليل = قالھل، قالھن"
كۇيىنشہ قالا بھرسىن. بئراق "محمد" دىك مۇعامبھت بولۇونا جۇن جوق. "مامھت" دھؤگھ
بولعاندا "مۇعامبھت" انوماللىا بولس قالا بھ رسىن.

بۇل مىسالداردان جالپى نھتىجھ مىناؤ: اربىتھردىك ("قارىبىتھردىك" دھؤ جاگلىس)
وزگھربى، قازاقشادا أر بئر بھ لىگلى "تىماق" كىيىوين كورسھتكھن مھن مھسھلہ بىتبھيدى
مكھن. جالعىزاق اربى اؤستىربو مھن جات سۆز قازاق سۆزى بولمايدى. قازاق سۆزى بولس
أبدان سىكوى وۇشۇن سۆزدىك جالپى قۇرۇلسى قازاقشا بولوى كھرھك. مىسال وۇشۇن
"بركە" (ب - فتحه، ر - فتحه، ك - فتحه)، "كرامت" "ملا"، "تخت"، "كھومت" سىقىلدى
سوزدھردى تھكسھربى قارا. "بركە، كرامت" سوزدھرىندہ وزگھرھتۇن اربىتھر مۇلدہ جوق.
بئراق قازاقشاعا كىرگھندہ تانىب بولمايتۇن دھرمجھ دھ وزگھربى ايتىلادى: بھرھكھ،
كھرمھت. "تخت" سوزىندہ خ ورنىنا "ق" قويىب "تاقىت" جازبو مھن بۇل سۆز قازاق

سۆزى بولس كەتپەيدى. "حكومت" دەگەن سۆزدە "ح" اربىنىڭ ورنىنا "ۇ" قويغان مەن عانا مەسەلە شەشلىمەيدى. ارباشاسىندا بىزدىك "ۇۋ" داي وقىلاتۇن "و" ورنىنا "ۇ" قويغان سوڭ قازاقشا "ۇكۇمەت" جاساب بىزدىك "تىماقتى" كىيگىزگەن بولاسىڭ.

ۇستىب جات سۆزدى العاندا اربى اۋستىرو مەن عانا توقتاماي جالپى تۇرىندە قازاقشاغا كەلتىرىپ وزگەرتىپ كەردەك. اربى - پارس سۆزدەرىن الىپ قاراعاندا كوبرەك جىكشكە سۆزدەردىك مىقتى وزگەرگەن كورەمىز. "كان، كرامت، بركتە، محكمە، كاسە، كفت، كار، كمال، حاكم، خكم، هلاك، هوس" سىقىلدى تۇبىندە جىكشكە ايتىلاتۇن سۆزدەردىك قازاقشاسىن اربى - پارس مىك جىل وىلاسادا تانىماس. بىراق، "طلب، طرف، خلق، خمار، تخم، خط، خانه، خوراز، خلق (خ ضمە)، خنجر، خدا، خبر سىقىلدى ايتىلوى" جۇۋان يا جۇۋانغا جاقىن سۆزدەردى تانىو جەب جەڭىل. بۇلار اناۋ جىكشكەلەرىنە قاراعاندا از وزگەرگەن. "الەك"تىك "هلاك" مەكىن، "كەرەمەت"دىك "كرامت" مەكىن بايقاماي قالو مۇمكىن. بىراق، "تالاب"تىك "طلب" تان اللىنعا، "قالىق"تىك "خلق"تان تۇۋعانى ايداي ايقىن. بىزگە جىكشكە سۆزدەردىك وزگەرىو زاڭىن كوبرەك تەكسەرىو ساۋاب بولار. وىتكەنى بۇل تەكسەرىودىك قورتىندىسىن اۋرۇپادان كەلتىرۇن سۆزدەرگەدە پىشىو كەرەك بولادى. اۋرۇپا تىلدەرىندە اربىنىك ق، ع سىقىلدى اربىنەرى جوق. سوندىقتان اۋرۇپا سۆزدەرىنە دە بىر زاڭ بەلگىلەپ قويو ۇشۇن قازاق تىلىندەگى باياعىدان كەلە جاتقان جىكشكە جات سۆزدەردى تەكسەرىو مەسەلەسى تۇۋادى. ال جىكشكە جات سۆزدەردى قارايمىن دەسەڭ اربى - پارس سۆزدەرىنە ن باسقا ماتەرىيال جوق. بۇل ماتەرىيالدى قاراب شىعبى بىز مىناداي وىعا كەلمەىز:

جىكشكە يا جىكشكە بولس كىرەتۇن سۆزدەردە "فتحه" كوبرىشە "ه" بولس وتەدى. سۆزدىك شىندەگى الىب، ي، اسرەسە اياغىنداى "الىب" مۇلدە جوعالىب، سۆزدىك جالپى قۇرۇلىسىنا قاراي "ه" بولس كەتەدى.

مىسال: محكمە = مەكەمە؛ كرامت = كەرەمەت؛ كان = كەن (!)؛ كسب = كەسب؛ كلیم = كىلەم؛ كمال = كەمەل؛ كاسە = كەسە؛ كم = كەم؛ هلاك = الەك؛ فلاكت = بەلەكەت؛ گز = كەز؛ گودە = كەۋدە؛ سلام = سالەم؛ دنيا = دۇنىيە؛ شريك = سەرىك؛ نكاح = نەكە (!)؛ آھنگران = انگرەن؛ سىر = سەيىل؛ مىل = مەيىل؛ مەر = مەيىر؛ سلە = سەلدە؛ كرىم = كەرىم؛ فەل = بەيىل؛ محمد = مامەت (محمود - مامەت بولادى)؛ حسين = ۇسەن؛ حساب = ەسەب

بول مىسالداردىك شىندە بىرىنشى اربى "كسره"لى بولعاندارى دا بار. بىراق كوبرىنىك بىرىنشى اربى "فتحه"مەن كەلگەن. اسرەسە، ەش بىرىنىك اياغىندا جىكشكە "الىب" كەلمە گە نىنە نازار سالو كەرەك. كوبرىندە سۆزدىك شىندە كەلگەندە الىب دە "ه" بولس كەتكەن. (كرامت، سلام ...) بىراق مۇنى ارقىقتا وسىلاي كەلەر مەكەن دە ب تۇسىنە ۇ كەرەك. جىكشكە سۆزدىك اياغىندا ەش ۇاقىت "الىب" (" الىببا " دەپ بولمايدى) كەلمەسە دە سۆزدىك باسىندا بولوى مۇمكىن، اسرەسە بىر - ەكى بۇۋىندى سۆزدەردە: هلاك = الەك؛ سلام =

سالهه؛ حرکت = ارهکهت؛ حاکم = اکم؛ تن = تان؛ شان = سان ... سئقلدی سوزدهرگه قارا. بئرنیشی بۇئوندا "ألبتیک" بولوی مۇمکن. "هلاک، سلام...." سوزدهرینده ورتادا "ألب" بار. بۇل "ألب" جیلجیب سوزدیک بئرنیشی بۇئوننا وئتب کهتیب وئتر. "حرکت، تن" سئقلدی سوزدهرده ألب بولماسادا "تان، ارهکهت" دهب قازاق ألب قوسب وئتر "شان، حال..." سئقلدی سوزدهرگه ألب جو عالمای ورنندن قالب وئتر.

"ضمه، کسره" نیک وزگهروی، وزگهرتوی جه گئل.

"ضمه - و، و، و" بولیب وزگهردی. حکومت = وکومت؛ حکم = وکم؛ عهده = وده؛ حسین = وسن؛ خلق = قولق؛ تخم = توقم؛ هنر = ونهر....

"کسره - ه، ی، ی" بولیب وزگهردی.

حساب = هسب؛ فعل = بهیل؛ اختیار = نقتیار؛ مهر = مهیر؛ عزت = بززه ت؛

عبرت = بیره ت؛ مثال = مسال، مثقال = مسقال؛ صفت = سبات....

"تشدید" مهسلهسی ده جه گئل. "ل، ن، م" اربته ری قابات که لمه یدی. قابات که لب قالعاندا "ل، ن" نیک هکنشسی "د" بولیب کهتهدی. الله، ملا، سله، مننت سئقلدی سوزدهر قازاقشادا "الدا، مولدا، سلده، منده ت" بولیب ایتلادی. "م" نیک هکنشسی "ب" بولادی "حمال - امبال" بولادی. باسقاسنیک قابات که لوی مۇمکن بولسا دا قاباتاؤدان قاشو ارتنق بولار. نه بولعاندا دا بۇل زانگ "ل" اربنه قاتتی قارایدی.

باسقا جه رده قازاقشاعا قایشی کهلهتۇن اراب - پارس اربته ری، زاگداری بولماعانان سوزدیک قورتندسنا کهلهمز. بزدیک تلمنزگه سوگعی زاماندا کیرگن یا هندی کیرهین دهگن اراب - پارس سوزدهری تولیب جاتئر. بۇل سوزدهر کوبنش "تماق" کیمه ی کیریب بارادی. مۇنیک سهبهته ری ده بار. هانگ بئرنیشی سهبهی: ارقاداعی پیره سسه. ارقادا قازاق اراب - پارس سوزین کوبیرمک تاتاردان ویره نه دی. علم، عبرات، عزرات، قۇسهین، عازباز، عازاب، ألبیا... أدابیات، مآدانیات ده ب قازاق تئلن بۇزو ادهتی تاتاردان ارقا قازاعنا وئتب جالپی قازاق ادهبیه تنه کویه دهی جۇعب بارادی.

بۇل ادهنتی جویو کهرمک. بۇل جارانی کؤیدیریب تاستاؤ کهرمک. تاتاردا اراب - پارس سوزدهرین بۇزبای الو مننه زی بار. بۇل مننه ز قازاقا جارامایدی. باسقانیک سوزین بۇزبای ایتم دهب تئلکدی بۇریب جۇرگهنده وئ تئلکنه ن ایبرلیب قالارسک. ورنبوردیک کوشهسنده هستکه ن "اراب" سوزینه سهنبه ی تۇبین، زاتین تهکسیریب قاراستیربو کهرمک.

مهسلهه نیک اراب - پارس بؤلیمین بئتربو وئشون سوگعی زاماندا کیره باستاعان تۇرلی - تۇرلی جاگا تۇوما سوزدهردی اگگمه قیلو کهرمک. ایاعی "ستان، پاز، که... کهلهتۇن جاگا سوزدهر کویه ییب بارادی. بۇل سوزدهردیک کوی بئلیم ورداسی ماگاینان تارالادی. جۇمسکه ر، بئلیمپاز، ونهپاز، قازاقستان، تاتارستان، اسهم پاز سئقلدی سوزدهر قازاق تئلنه سکه یین دهب وئتر. بۇل سوزدهردیک قازاق تئلنه النباؤی کهرمک. مۇندای سوزدهر تئلدی بۇزادی. " ونهپاز، اسهم پاز " سئقلدی سوزدهری تۇرنه ن جاگلس قۇرۇلعانن تانسا بولادی. جیکشکه ایتلاتۇن سوزدهردیک ایاعندا ألب بولو قازاقشادا جارامایدی.

"لەننگىراتتاغى، ادەبىياتقا، ونەريازعا، ونەريازداغى... دەب ايتنو ۋندەستىك زاگىن ويران قىلادى "پاز" پارىستىك "پوختىن" دەگەن سوزىنە ن النعان. پىسىرىو - دەگەن سۆز. تۇبرى - پز (پەز) بولادى. سونان هنريز - ونەرياز - ونەر جاساب شىعاربوشى جاسالغان. ازىرگى كۇندە تۇرىك ەلدە رى سول قوسىمشانى ۋز سوزدەرىنە قوسىب - بىلىم - پاز - اسەم - پاز... جاساب جۇر. ەندى سارياز، دارباز، سىقىلدى سۆزدەرگە كەلسەك، بۇلاردى پارىستىك باختىن دەگەن سوزىنە ن النعان. ويناۋشى دەگەن سوز. تۇبرى "باز" بولادى. سونان پارس - سارياز جاساعان؛ باسى مەن ويناۋشى، سالدات دەگەن سوز. دارباز - دار اعاشىندا ويناۋشى دەگەن سوز. "بىلىم پاز، بىلىم پازدار، بىلىم پازدارعا، بىلىم پازدارداغى... " دەب ۋندەستىك زاگىن ويران قىلغانشا قازاقتىك جالپاق بىر سوزى مەن ايتقان ارتىق بولماي ما؟! بىلىم پاز دەگەننىك ورنىنا بىلىم بىە سى، بىلگىش دەب بىلىم پازدار جىبىلىسى دەگەننىك ورنىنا بىلگىشتە ر جىبىلىسى يا بىلىم بىە لە رى جىبىلىسى دەب ايتقان "سالماقتى" دا، تۇورا دا بولماي ما؟! بىلاي ايتنو ارباشادا بار: بىلىم بىە سى = صاحب العلوم... تىل بىلگىشتە رى بۇل مەسەلەنى قاراستىرعاندا "بىە سى" دەگەننە ن دە جاقىسراق سۆز تابار. بىزدىك مۇندا ۋسۇنعانىمىز كوب ۋسۇنستىك تەك بىرى بولار. بىزدىك ايتايىن دەگەنمىز: "پاز" قوسىب سۆز جاساۋدىك بۇرۇس مەكىنن كورسەتتو.

"كەر" دە پارىستىك "كار" نندەن النعان، "كار" - ئس، جۇمىس، مگبەك دەگەنى. "مردكار" ("مأردى كار" دەلىنىب وقىلادى) دەگەنى ئس ادامى (مرد = ادام؛ كار = ئس). ەندى پارىستىك سۆزىن ورنىسىز، مأنسىز "جۇمىسكە ر، سىكە ر.. " دەب سۆز سايىن قىستىرىودا جاگلىس: بىزدە، جالعىز بىزدە مەس، بارلىق تۇرىك تىلدەرىندە بىرەۋدىك كەسىبىن جولن بىلدىرەيىن دەگەندە الدىكە سوزگە "جى، چى، شى، شىل" قوسىب سۆز جاسايدى. دىمىرچى - تىمىرچى - تە مىرشى؛ دىرمنچى - تىگرمەنچى - تەپىرمەنشى؛ كىتابچى - كىتابشى ... بولىب كەلەدى. قازاقشاداغى "شى - شىل" كە ردىك ورنىن باسوعا ابدە ن جارایدى. ۋستىب تىل تازالىعىن ساقتاۋ كەرەك دەگەن وىدى وىلاب "جۇمىسكە ر...." سىقىلدى سوزدەردى "جۇمىسشى...." دەب قازاق سوزدەرىنە جاقىن كەلتىرىو كەرەك دەيمىز. باسقاسى داۋلى بولسادا، يا باسقاسىن بىلگىشتە ر قاراستىرىو كەرەك دەسەدە پارىستىك "ستانى" تۇككە جارامايدى. "قازاقىستان، تاتارىستان ... دەگەننىك ورنىنا قازاق، تاتار .. يا قازاق ەلى، تاتارەلى دەسە نە كەتەدى؟ قازاقىستان رەسپۇبلىكە سى دەب جاساما سۆز شىعاربو ورنىنا قازاق رەسپۇبلىكە سى دەسە ار بىر جىلقىشعا تۇسۇنكتىرەك بولماي ما؟ قاشاننان بەرى سۆزدى قىيىن قىلىب پارىستىك "ستانىن" تاعو اسەم بولعان؟ بىلاي "قازاق ەلى" - "تاتارەلى" دەب ايتقاندا ۋلكە مأنسىن بەرمەيمە؟ بىزدىكشە ادەبىيە ت تىلى قالىك ەلدە بار سوزدەن پايدالانىب ەلگە جاقىن بولسا، تىلدىك وسونە، ورشونە تۇورا جول تابقان بولامىز. بار بايلىقتان پايدالانىباۋ ۋلكەن جاگلىس. بار بايلىقتان پايدالانا بىلىو ۋلكەن ونە ر.

اۋروپا سوزدەرى

اۋروپا سۆزدەرىنە كەلگەندە دە جوعارىدا كورسەتىلگەن وزگەرىپ زانگدارىنان پايدالانۇ كەرەك. جالپى قۇرۇلسىنا قاراعاندا اراب - پارس سۆزدەرىنە پىشكەن زانگدارىمىز اۋروپا سۆزدەرىنە دە جارايدى دەسەك ۇلكەن جاڭگىس بولمايدى. اۋروپا سۆزدەرىن العاندا قازاق تىلىنىك بكعاينا قاراي زاڭ قويىپ كەرەك قوي! جات سۆزدىك قايدان، قايسى ەلدەن قايسى تىلدەن كەلگەن بولسادا، مەسەلەنىك الاي - بىلاي شەشلىونە تأسىرى جوق. مەسەلەنىك تامىرى قازاق تىلىندە. مەسەلەنىك ەڭ قىين جەرى دە قازاق تىلىنىك قىسىنن تابو جات سۆزدەردىك تەكسەرلىوى قازاق تىلىنىك قىسىنن تابوعا جاردەم بەرەدى. جات سۆزدەر بۇل سىكە ۇلكەن پايدا بەرەتۇن ماتەرىيەل. بۇل سەبەبتەن بىز مۇندا جات سۆزدەر مەسەلەسىنە ۇلكەن مانى بەرىپ كوب قاراستىردىق. تەمەزگە كەلىپ اۋروپا سۆزدەرىنە دە اراب - پارسقا قويىلعان پىرىنسىبتە ردى قويماق بولامىز. اۋروپا سۆزدەرى دە اراب - پارس سۆزدەرىندەي وزگەرىپكە تىيىس. بۇل دا جالعىز قازاقشاعا قاراي قويىلعان پىرىنسىب ەمەس، بارلىق تىلدەردە بار جالپى زاڭ. پىرانسۇزدىك la station دەگەن سۆزىن تۇرىك "ستاسيون" دەپ؛ ورىس станция دەپ قازاق ستانسا دەپ الىپ وتىر.

وسىلاي بولعان سوڭ اۋروپا سۆزدەرى دە بەلگىلى بىر جوبا مەن وزگەرتىلىپ اللىنوعا تىيىس. اۋروپا سۆزدەرىنىك وزگەرىپ تۇۋراسىندا سۆز اشىۋدان بۇرۇن اۋروپا سۆزدەرىنىك كەرەك - كەرەك ەمەستىكى تۇۋراسىندا ەكى اۋىز سۆز ايتىپ وتىپايدالى بولار. اۋروپا سۆزدەرىنىك كەرەك بولوى شامالى دەگەن بىر سىبىرا جۇرىت بار. بۇلار وزدەرى از بولسادا، ويلارى زالالى بولعان سوڭ ولاردىك جولدىن تەكسەرىپ كەرەك. ولاردىك سۆزىنىك قورتىندىسى (1924 جىلدىك جازىندا ورنىبوردى بولعان بىلىم بىيەلەرىنىك جالپى جىيىلىسىندا مىرجاقىبتىك ايتقان تەزىستەرىنە قاراعاندا مىناۋ بولادى: "بىز سۆز بىزدەگەندە ەڭ الدىن قازاقشانىك وزىنەن بىزدەيمىز. قازاقشادا كەرەك مانىگە سۆز تابىلماسا بىزگە جاقىن تىلدەس تۇرىك ەلدەرىنەن بىزدەيمىز ولاردا تابىلماسا اۋروپا سۆزىن الامىز". بۇل تەزىسكە قارىسى بىز مىناۋ تەزىستى قويامىز: بىز تەرمىن بىزدەگەندە ەڭ اۋەلى قازاقشادان بىزدەيمىز. قازاقشادا بىزگە كەرەكتى تەرمىن تابىلماسا بىزگە جاقىن تىلدەس تۇرىك ەلدەرىنەن (اراب - پارس ەمەس) تۇرىكشە سۆز بىزدەيمىز. ونان سوڭ بارىپ اۋروپاشادان الامىز".

وقوشى: "مىنالارىك نە؟ تەزىستەرىكە نە ايرىما بار؟" دەپ تاڭ قالار. تۇيۇندى شەشىۋ ۇشۇن اشىپ ايتايىق: ازىرگى زاماندا بىزگە كەرەك بولاتۇن سۆزدەردى تىلدەس تۇرىك ەلدەرىنەن تاۋىپ بولمايدى. مىسال ۇشۇن بىر - ەكى سۆزدەردى جازىپ كورسەتەمىز. مىرجاقىبتار قالايىشا شەشىۋ ەكەن؟

تاتارشا:	تورىكشە:	ورىسشا:
ئاىروپلان (اۋ)	طياره (ارابشا)	Аэроплан
پرومىشلىنىست (اۋ)	صناعة (ارابشا)	Промышленность
بومبا (اۋ)	بومبا (اۋروپا)	Бомба
كاماندو يوشچى (اۋ)	قوماندان (اۋروپا)	Командующий

Диктатура	حاكميت (ار) ديكتاتور(اڭ)	ديكتاتور(اڭ)
Театр	تياترو (اڭ)	تياتر (اڭ)
Драма	DRAM (اڭ)	دراما (اڭ)
Моды	سودا (اڭ)	مودا (اڭ)
Автомобиль	اوطوموبيل (اڭ)	ئاقتوموبيل (اڭ)
Педагогика	پيداغوژى (اڭ)	پيداگوگيكا (اڭ)
Техника	تەخنيق (اڭ)	تيخنيكه (اڭ)
Железная дорога	شمندوفر (اڭ)	تيمئر يول
Станция	ستاسيون (اڭ)	ئستانسا (اڭ)

مر جاقبىتار ايتار : "اڭ، سەن مۇندا اۋروپا مەدەنىيەتنە تىيىستى نارسەلەردىك اتتارىن كەلتىرگەنسەك؛ مۇنداى نارسەلەردىك اتتارى ارينه اۋروپاشا بولادى. مىسال كەلتىرسەك جالىپى سۆزدەردەن مىسال كورسەت" - دەپ. بۇل سۆزدىك الدىن الۋ شۇن مىنالداردى كورسەتمەن:

ورسشا:	تورىكشە:	تاتارشنا:	قازاقشا :
Мираж	سراب (اراب)	سەراب (اراب)	ساعىم (قازاق)
Стих	شعر "	شيعر "	ولەڭ "
Напев	آهنگ (پارس)	؟	آن "
Корреспондент	مخبر(اراب)	موخبير(اراب)	تئلىشى "
Плато	پلاتو(اۋروپا)	پلاتو	ۇستۇرت "
Резюме	خلاصه (اراب)	خۇللاسه	قورتىندى "
Птенец	مرغ بچه (پارس)	قوش بالاسى	بالاپان "
Парус	يلكن (تۇرك)	پاروس	جەلكىن "
Мысль	فكر (اراب)	فيكر، ئوى	سانا، وي "
Чувство	حس (اراب)	حيسى	سەزىم "
Проза	نثر (اراب)	نەسر	قارا سۆز "
Вождь	رئيس (اراب)	باشلىق (تاتار)	كوسەم "
		يول باشچى	"
Оратор	ناطق، خطيب(اراب)	ءسوزگە ئۇستا	شەشەن "
Издевательство	مزاح (اراب)	كۇلو	كەلەكە "
Боевой клич	شعار (اراب)	شيعار	ۇران "

ويىعا كەلگەن مىسالداردى جازدىق. وسىلاردىك وزىنەن وقوشى مىر جاقبىتەك تەزىسەنە ۇكىمەن بەرسەن. بىلتىرعى بىلىم بىلەرى جىيىلىسەندا دا، ازىردە ايتامىز: قازاق تىلى جەتپەگەن سۆزىن سىتانبۇل مەن قازاننان بىزدەمەي - اق اۋروپادان الادى. ۇيتكەنى قازاق تىلى كەدەي

بولسا، كوپىنىشە ازىركى مەدەنىيەت، تەكنىكىكە تەرمىندەرىنە كەدەي. وسلاي بولغان سوڭ، تىلدەس ەلدەردىك وزدەرى جەتتەگەن تەرمىندەرىن اۋروپادان الساق نە بولادى؟

تىلدەس ەلدەرگە بارغاندا دا دانەمە تابالماوين بىلىب، بىزدە مىرجاقبىتاردىك تەزىسىن بىر از وزگەرتىپ، تىلدەس ەلدەن تۇرىكشە سۆز تابىلعاندا، الساق الايىق دەگەن سۆزدى قىستىرىپ قويدىق. بىراق بىزدىك بىلىم ورداسىنىك تۇتقان ساياساتى تۇورا ەمەس. تىلدەس ەلدەرگە بارامىز - دەپ، ورنىبوردىك كوشەسىندە تاتاردان ەستىكەن اراب - پارىس سۆزدەرىن قازاقشاعا كىرگىزىپ بارادى. قاي شاققا اۋروپادان قاشىپ "قازاقشا" سۆز تابقان بولادى. (بىي باۋىرمالدىق ... دەگەندەي ەنتەرناسىيونالدى!)

وسلاردى كورىپ وتىرىپ ورسىتىك باياعىداي سىلاۋىيانىشلدارىنىك جولنا تۇسىپ كەتتەلىك دەپ قورقامىز. ولاردا "تىياتىر"دى پوزورىشىشى؛ كالوشتى "موكروستوب" دەپ ايتتىر عىسى كەلەدى مە؟

بىزدىك دە "بىي باۋىرمالدىق" سىقىلدى سوزدەرىمىز سىكە اسپاي، قايتا سول سۆزدى وىلاۋ ۇشۇن جۇمسالىغان ۋاقىت، شىعاربو ۇشۇن جۇمسالىغان قاعاز، ورتادا بەكەر كەتەدى. "بىي باۋىرمالدىق" سىقىلدى سوزدەرى اۋروپادان قاشىو ساياساتىن كەلەكە قىلبودان باسقا سىكە جارامايدى. "پەدەگوگىكە، اۋتانومىيا، استىرونومىيا، ماتەمەتىكە، پورمول، تەكنىكىكە، بومبا، تەرور، سەكرەتەر، دەكەبىر، پەبىرەل سىقىلدى بارلىق مەدەنىيەت دۇنىيەسىندە جۇمسالىب جۇرگەن سوزدەردىك ورنىنا علم تىلىم و تىرىيە، ادارە، مختارىيە، علم ەيىت، علم رىياضىيات، دستور سوزدەرىن قازاقشاعا الام دەۋ تىبىتى جاڭلىس.

جاڭلىس بولونا ەكى سەبەب بار: بىزدىك مەدەنىيەت كەكەش مەدەنىيەتى مەن بىرگە كەتتەلىك. بىزدىك الدىمىزداعى 50-60 جىل شىندە قازاق بالاسى ورس مەكتەبىن كورمەي، جوعارعى بىلىمدى الاالمايدى. قازاق اۋروپانىك ونەر بىلىمىن ماسكەۋ- بەرلىنسىز ۇيرەنە المايدى. سوندىقتان "ماتەمەتىكە" نىك رىياضىيات دەپ ۇيرەنوبىنەن ماتەمەتىكە دەپ ۇعىوى ەگبەگىنە جەڭلىدىك بەرەدى. كوپىنىشە اراب - پارىس سۆزدەرى جاڭا تۇوما سۆزىن قازاقشانىك كىعاينا كەلەتۇن پورمادا بەرمەيدى. مەسەلەن؛ "تارىخ = بىستورىيە؛ بىستورىيە و قىتئوشىنى مؤرخ (مۇارىخ) دەيدى. تارىخ دەگەن سۆزدى بىستورىيە دەپ الساق بىستورىيە و قىتئوشىنى بىستورىك دەۋ جەب جەڭلى.

رىياضىيات = ماتەمەتىكە؛ رىياضىيات شىناس، رىياضىيون = ماتەمەتىكە؛ علم ەيىت = استىرونومىيا؛ ەيىت شىناس = استىرونوم؛ علم لسان = پىلولوگىيە؛ لسان شىناس = پىلولوگ؛ علم حيوانات = زوولوگىيە؛ حيوانات شىناس = زوولوگ. بىن المىل = ەنتەرناسىيونال؛ بىن المىل جى = ەنتەرناسىيونالىس؛ علم نباتات = بوتانىكە؛ نباتات شىناس = بوتانىك. مضكە = كومەدىيە؛ مضك، مضكەجى = كومىك.

حكىمت، فلسفە = پىلوسوفىيا؛ حكىم، فىلسوف (فلاسفە) = پىلوسوپ (پىلوسوفىتار). اربتا تۇوما سۆز جاساۋ زاڭى قازاقشاعا ەش جاقىن كەلمەيدى. سوندىقتان بىزدە اراب سۆزىنىك كوبەيىونەن قازاق تىلى بايىمايدى. جاڭا كەلگەن اراب سوزىنەن جاڭا سۆز جاساۋ قازاق تىلىنە

وتە قىيىن. اۋروپا سۆزىن تىلەگەنمىز شە بۇرۇب، جاڭا سۆز جاساۋ جەب جەڭىل. ونىك
ۋستىنە تىلدەس ەلدەرگە بارغاندا اراب - پارس سوزىنەن باسقا سۆز تابالماۋىمىزغا
كوزىمىز جەتكەننەن، وسى جولدى، وسى پرىنسىپتى ۋسۇننىپ وتىرمىز. سۆزدىك قىسقا،
بىلىم ورداسى اۋروپا تەرمىندەرىنە اراب پارسقا قاراعاندا كەڭرەك جول اشىسن. اۋروپانىك
تەرمىندەرىنە كەڭرەك جول اشىلسىن دەگەندە بارلىق اۋروپا ەلدەرىنە ورتاق تەرمىندەردى
ويلاپ ايتامىز. ايتەسە، ابايدىك ولەڭدەرىندە ۋشرايتۇن "كاتالاشكا، زىراۋ، مىسەششى"
سىقىلدىلارنا قازاقشانىك وزىندە دە ادمى سۆز تابىلار. بىزدىك ويلاعانىمىز: ەنتەرناسيونال
تەرمىندەر، اۋروپانىك ورتاق سوزدەرى.

بوتەن ەلدەردىك بىستورىيەسىندە مۇنداي تەجىربەلەر قىلىنغان بولسا دا بىز مەدەنىيەتى
جاس قازاق سول تەجىربەلەردەن ۇلگى الماي جۇرمىز. بۇل مەسەلەدە وي، سانا بىر
جەرگە كەلىپ بىرىككەن جوق. جات سۆزدىك وزگەرىپ زاننى ويلاۋ - قاراستىرىپ بىلاي
تۇرسىن، سول وزگەرىپ بولدىك ۇزىن كەرمەكتىڭ وسى كۇنگە شەيىن بىلمەگەن "بىلىم بىلەرى"
بار: بىلتىرى بىلىم بىلەرى جىيىلسىنىك تۇراعالارىنان ەشەن ەلى (ەشان ەالى دەپ جازباي
نەگە اتىمدى بۇزۇپ جازىپسىك دەپ تاغى بىر لاپىلدار جۇنى بار عوي!) قىرعىشا اليبەسىنە
بەرگەن مەنىك سىنىما: سەن نەگە قىرعىزدىك (؟) "دەكابىر" دەيتۇن سۆزىن "دەكەبىر،
سەنتابىرىن - سەنتە بىر دەپ جاڭلىستىراسىك؟ دەپ داۋ سالعان ەدى. ال بىلىم بىلەرىندە تۇراعا
سايلىنغان كىسىلەردەن مۇنداي جاۋاب العان سوڭ نە دەرىك بار؟ قايدا بارادى دەيسىك! بارى
بىر ەشەن-ەلى اعاي وزى دە "جاستاردىك" (جاستاردىك دەگەندە تاغى بىر وت بولادىغوي!
20 تىيىن بەرىپ مىيىق ساقالىن قىردىرىپ الىپ، جاس اتانىغا بولسا - مەن دە جاس بولمايمىن
با؟" دەپ بىر مۇقاتقان ەدى مەنى) جولنى تۇبىندە قابۇل الماي شاراسى جوق قوي. بىراق
مۇنداي اڭگىمەلەر تىل مەسەلەسىنىك ەڭ ايقىن جەرلەرىندە بىرىك جوعىن بىزگە بىلدىرەدى،
ايتەسە ەشەن-ەلى لەردىك داۋى "ارستان جۇرەك رىشاردىك" (1) پالەستىندە جورگەن
زامانىنا جاراسىسا، 20 نىشى جۇزدىك "بىلىم بىەسىنە" جاراسبايدى عوي!

ال ەندى اۋروپا سوزدەرىن دە وزگەرتىپ كەرمەك دەدىك. وزگەرتكەندە اراب - پارس
سۆزدەرىن وزگەرتىپ جولى بۇعان دا جول بولادى. ارىنە - ع، غ، ض، ذ، ظ، ص، ث، ط،
ح سىقىلدى ارابشادان باسقا تىلدە جوق تاڭبالاردىك وزگەرىپ زاننى اۋروپا سوزدەرىنە
جارامايدى. اراب سوزدەرىنە عانا جارايىدى.

بىر- اق ف، ە، گ، خ، چ، سىقىلدىلارى ورتاق؛ بارلىق اۋروپا تىلدەرىندە
ۋشرايدى. جوعارىدا كورسەتىلگەن ەرمەجە بۇلارعا دا جاراي بەرەدى. ايرىماسى از. سوندا
دا وزگەرىپ انىقتاب بەلگىلەپ ۇتىپايداسىز بولماس.

(1) رىشارد دەگەنمىز "صلاح الدين ايوبى" زامانىدا وتكەن. ەشەن-ەلى ۋشۇن جازام

Ph = ف = ب. (ب جارامايدى ۇيتكەنى بىيولوگىيەكە دەگەندە سۆز بار!)

Физика = فيزيكه = فيزيك = فيزيك = فيزيك = Фильма = فيلمه =
Филология = فيلولوگييه = فيلولوگييه؛ Фирма = فيرمه = فيرمه؛ Флот = فيلوت =
Фамилия = فاميليه = فاميليه.

согласная = سوز باسندا نه согласная = سوز باسندا قاي واقتتا
"ج" بولادى.

Газет = گازهته = كهزيت؛ general = جهنهرال = جاندارال (توره)؛
Германия = گهرمانيه = كهرمهن هلى (جهرمهن دهب ايتنودا دۇرسس بولار هدى).
ch = خ = ق، ك

Михаил = مهكهيل (ميكائل)؛ Макар = ماقار؛ Химия = كهميه؛ Химик =
كيميك؛ Техника = تهكنيكه؛ Карандаш = قاراندаш.

h = h مؤلده جو عاليب كهتهدى ده، ورننا الدنداعى دببس جازبلادى. (هوس =
hegemonie = ههگومونى = مگهمونيه (ورسشا гегемония)؛
Herbert = هربرت (ورسشا گهربرت Герберт دهيدى عوي).
ورسشاداعى دببستاردان:

в قازاقتشادا سوز باسندا ه، ج بوليب كهتهدى:

Егор = هلمهكى قازاق جهگور دهيدى؛ Елена = هلمن

в ازبرگى زاماندا "پ" بوليب جۇر. كوبنشيه پاميليه ده جازبلادى. "پ" نيك تهگى
"ف" دهب هدىك. مۇنىك ورننا مۇمكن بولعان جهرده شولاق "ژ" الننعانى جاقسى. سوز
شسند، هكى اراسندا "ب" بولادى. قازاقتك دا قۇنانيب، قۇلانيب – جازبودى تهزبرهك
تاستاونا كومهك بولار هدى. ("قۇلاناؤ" = قۇلان - اؤ دهب جازبوعا كونبهس هدى) بازار
بايو دهب جازبوعدا ورنن قالمايدى. ورستك پاميليهسى كهلگهنده – "ستاپان زايسهؤ"
(Степан Зайцев) دهگهنده هش بئر زالال جوق.

Автомобиль = اؤتامابل؛ Автономия = اؤتانوميا؛ Автор = اؤتور؛
Аврора = اؤرور؛ Иван = بيبان.

Ц = с. (سوز شسند، پاميليهده – "تس" بوليب دا جازبلادى):

Станция = ستانسا؛ Крецер = كرهيسهر؛ Офицер = ابييسهر؛ Рецент =
Потоцкий = پوتوتسكى؛ Царицын = سارنتسن؛ Цезарь = سهزهр.
Центр = سهنتر؛ Глицерин = كلبيسهرين.

Я – سوز باسندا كهلگهنده "جا" بولادى: Январь = جانوار؛ Япония = جاپان
هلى.

مۇندا بايان هتلىگهن بئر تۇرلى ورسس نه اؤروپا سوزدهرى كهلگهنده، سوزدىك
قىسقاسى هكى پرينسبىتى ويلاб وزگهرتو كهرهك: بئرى قازاق تئلىنىك جالپى قىيسىننا
كهلتربو، جالعزاق تاگبا اؤستربومهن قاناعاتانباي، سول سوزدىك تۇبن، زاتنن تهكسهررب
باربب وزگهرتو، انوماليلالار جاساؤدان مۇمكن دهرمهده قاشنو؛ هكنشى: سوزدىك

جەڭلەرەك، ادەمەرەك ايتىلۇون دا وىلاۋ . بۇل جەردە قايتا ايتىب وُتتو كەرەك: جىكشكە سوزدەردىك اياغندا ألب بولمايدى. پامىلىيەدە، ادام اتى دا، جەر، وُلكە، ەل اتى دا، جاي سوزدە وسى زاڭعا قارايدى. بۇل سوزدى انقتاب تۇسندىرو وُشون ازعانتاي مسال كورسەتەم:

"Комиссар"	" Комиссариат"	«Комитет»
كامىيسەر	كامىيسەرىيەت	كامىيەت
" Коммунист"	"Коммунист.Партия"	
كامۇنسى	كامۇنسى پارتىياسى	
"Ленинград"	"Шотландия"	"Финляндия"
لەنىنگرەد	شوتلاندى	پىنلەند
"Швейцария"	"Океан" –	بحر محيط – اوقيانوس –
سۇئىس (Suisse)		وكىيەن
"Америка" "Европа" - "Europe"		"Азия" - "Asie" -
امەرىكە	اۋروپا	ازىيا
"Нью-Йорк"	"Тегеран" -	"Ангора" -
نۇيويورنك	تايران	انقرە -
"Египет" –	"Алжир" –	"Тунис" –
مىسىر	الجزائر –	تۇنىس
"Марокка" –		"Сахара" –
مارەكەش		صحراى كبرى –
"Гибралтар" –	"Вавилония" –	"Сирия" –
جبل الطارق –	بابل	سورىيە –
جەبەل – تارىق		سورىيە
"Палестина" –	"Румыния" –	"Roumanie"
فلسطين –		رومانىيا
پالەستىن	"Эрзерум" -	"Алеппо" -
"Румели"	ارضەروم	حلب " -
روم ەلى	ارزىروم	الەپ
"Феодосия"		"Перекопский перешеек"
كەپە		ور جولى
"Мерв" –		"Антиохия" –
مارۇۋ		انطاكيە –
"Аббас-Абад" –		انتەكىيە
عباس اباد –		"Елизаветград"
ابباس – اباد		ەليزەبىتكرەد
"Азербейджан" –		"Армения"
ازاربايجان		ەرمەن ەلى

"Грузия"
كۆرچى ەلى

عجم – فارس – ايران – "Персия"
پارس – بيران

"Туркменская Республика"

تۇركمەن رەسپوبلىكەسى.

سوڭعى زاماندا تىلدە تاعى بئر جامان جاساما اۋربو شعيب وتىر. بۇل تارجىمه قىلغاندا جات تىلدىك زاڭنا قاراي جۇانو ادەتى. "ايماق كامىيەتى"، "كوبىرنە كامىيەتى" دەۋ ورنىنا ايماقتىق كامىيەتى، كۇبىرنەلىك كامىيەتى دەب بئر سىبىرا جولداستار جازىب جۇر. Голова лошади دەگەندە دە ات باسى، اتتىك باسى - دەيمىز. Конская голова دەگەندە دە ات باسى - دەيمىز. اتتىق باس دەۋ جاڭلىس بولار ەدى. بۇل جاڭا مىنەزدى دە تاستاۋ كەرەك. توڭكەرس وۇشۇن دە وتكىر، تۇسىنكىتى، ادەمى تىل كەرەك. بۇل كىتەبىشە قازاقتىك جالپاق تىلىنە پايدا بەرەر دەگەن وۇمت بەن جازىلدى. وسى وۇمىنتىك مىكنان بئرى بسكە اسسا دا جازعاننىك كوڭلى تىنادى.

"سەن دە بئر كىرپىش دۇنىيەگە - كەتىڭىن تاب دا بار قالان ..."
